ياش توركستان

توركستاننك ملی قورتولوشی اوچون كوره‌شوچی آیلق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929 نچی یيلنك ده‌قابر- ندان چیقا باشلاغان	آپریل (نیسان) 1934	سان 53

بوساندا:

1 — عارف کریمی (عثمان)نک أولومی «یاش توركستان»

2 — «قیزیل مستملكه» طاهر

3 — «بین‌الملل ساویت بویون باغی» وه ساویت چوچقالاری مصطفی

4 — روسیه مهاجرت سیاستنه بر قوش باقیشی یاش توركستانلی

5 — بولشه‌ویکله‌رنك توركستاندا «مدنیت» ساحه‌سنداغی یوتوقلاریندان. ایسه‌ن تورسون

شرقی توركستاندا:

6 — شرقی توركستان ملی استقلالی حركتی اطرافندا «تاگ» غازیتاسندان

7 — بزگه تاش یوره‌كلی ایشچیله‌ر كیره‌ك صوفیزاده

8 — شرقی توركستان جمهوریتینگ یه‌گی ملی قاغاز آقچالاری «استقلال» مجموعه‌سنده‌ن

9 — قانون اساسی » »

10 — شرقی توركستان خبرله‌ری

11 — ییلمایاجاغز، ییقاجاغز توركستانلی ییلماز

12 — یه‌ك محترم عیاض بیك چوقای اوغلی مصطفی

13 — توركستان خبرله‌ری

14 — تورلو خبرله‌ر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

توركستاندان خبرلرى

توركستاندان كيلگەن بر مكتوبدەن

توركمەنستاندان خبر ديسەم: ويرانچيلقدان وە زورلقدان باشقا شادلانارلق هيچ بر نەرسە يوقدر. سزنگ تانيغانلاريگزدان كوموش على بورى اوغلو، آق مراد اوراز اوغلو، قاراجا بورون اوغلو، موللا بيردى كەربابا اوغلو، سيد مراد اووەزباى (عوض باى) اوغلو، خوجا كيلدى خوجا مراد اوغلو، قاقاجان، بەپبى، بەكى (بەككى) امير حاجى اوغوللارى، آيتاقوفنگ اورونباسارى نظروفنى، اولاردان باشقادا سزنگ تانيماغانلاريگزدان ميگلەرچە آداملارنى اويوندەن، مالندان آيريب سورگون قيليب اولارغا سولوفكىدە وە يير تولەلەر (پودواللار) آستندا مسكن باغيشلاندى.

بو سورگون بولغانلاردان نظر اوغلو، كەربابا اوغلو، ايشان اوغلو وفات ايتب، ملت شاعرى قاراجا بورون اوغلو دەلى بولوب قالدى.

دهقان وە چاروا خلقينك احواللارى بولسا، او هەم شوندان عبارتدر، كە اونلارغا بەجەريليشى امكان خارجندە غاللا، سوت، ياغ پلانلارى تابشوروب، بو پلانلارنى بتيرە آلماغانلارنى حكومتگە قارشى ايشلەگەنلەر (توركچيل، ملتچى) قاتارندا عيبلەب، ماللارينى، غاللالارينى وە اوى اسبابلارينى حجز ايتديلەر وە اوزلەرينى يورتدان قووب يوبارديلار.

شو ظلملارغا چيدەم كيترە آلماسدان ملت قوتولو مقصدى ايلە ايرانغا، آفغانستانغا، الغرض جاى تاپقان ييرلەرينە ماللارينى وە كوپيسى بالاچاقالارينىدا تاشلاب قاچيب كيتمەكدەدر.

خدمتدە بولغان توركمەن ايشچيلەرىدە بو تورموشلارنى كوروب، بو حكومتدەن خلقغا آزاد ياشاماقلق يتيشمەيەجەگينى، 1929نچى ييلدان بەريكى بولغان ايشلەرنى كوروب، كوپلەرينگ «بز ياگليش ايشلەرايزيندە آوارە بولغان ايكەنمز» ديب جلوت ييرلەردە ئەيتكەنلەرينى كوب ايشيتدك.

عارف كريمى (عثمان) نڭ أولومى

(5. IV. 1934)

صميمى ملت خادملەريمزدەن ايگ ياقين وە أولكو دوستمز **عارف كريمى** نى يوقاتدق...

محترم عياض اسحاقى بيكلە برلكدە ايديل-اورال استقلال بايراغينى كوتەريب، ساويت روسيەسى ظلمى آستنداغى توركلەرنك قورتولوشى وە برلگى يولندا ييللاردانبەرى چاليشيب كيلگەن عارف كريمى نك آرامزدان كيتيشى بز اوچون اورنى تولدورولماس بر ضياع در.

عارف كريمى (عثمان) 1892—1934

عارف آينقسا بز توركستانيلار اوچون دەگەرلى وە سەويملى بر سيما ايدى.

عارف 1919-1922 نچى ييللاردا توركستان ملى استقلال قوميتەسينگ أڭ ايشلكلى وە تأثيرلى اعضالارندان بولوب، سوزى، قلمى، حتى قوليغا ميلتق (توفەڭ) آليبدا ملى دوشمانلاريمزغا قارشى كورەشمشدر. محترم مفتى صدرالدين خان ايلە عارف كريمى نگ 1921/22 نچى ييل قيشيندا تاشكنددە ساويت محكمەسى طرفندان أولوم جزاسيغا حكم ايتلگەنلكلەرينى هەر بر توركستانلى ايسلەيدر. بختلى تصادفلەر نتيجەسندە ايكيسىدە أولومدەن قورتولوب، يەگيدەن ملى حركتمز يولندا چاليشماقا باشلاغانلار ايدى... توركستان ايچكەريسيندە قاليب چاليشماق امكانى قالماغانلقدان عارف خارجگە چيقيب، برآز وقت توركيەدە توردى... آخردا عياض بيكنگ دعوتيلە آوروپاغا كيليب، ايديل-اورال ملى

استقلال قومیته‌سینک باشقارو ایشله‌ریگه جداً قاتناشا باشلاغان ایدی. «یاگا ملی یول» مجموعه‌سینک أك فعال محرری ایدی. عیاض بیك اوزاق شرققا سیاحت ایتب کیتکه‌نده‌ن‌به‌رلی «یاگا ملی یول»نک بوتون ایشله‌ری سعادت خانمله اونک بوینیغا آرتیلغان ایدی. اونک بو وظیفه‌نی نه قادار مهارتله به‌جه‌ریب کیلگه‌نی بارچامزنک کوز آلدینداد‌ر.

شاشیلنچله یازیلغان بو قیسقا مقاله‌ده عارف کریمی وه اونک ملی حرکتمز یولندا کورسه‌تکه‌ن خدمتله‌ری حقنده تولوق معلومات بیریب اوتوشده‌ن عاجزمز.

ایشله‌ریمزنک بو کونگی حالندا عارف‌نک آرامزدان کیتیشی، ایسته‌ر ایدیل-اورال جبهه‌سنده بولسون، ایسته‌ر بز تورکستانلیلار آراسندا، عمومیتله بزنک تورك برلگی غایه‌مز یولندا چالیشوچیلار یوره‌گنده کوب آغیر وه قینارلق تأثیر قالدیراجاق.

اوزاق شرقدا، یاپونیانک پایتختی توکیودا عبدالحی قوربانعلی وه عبدالرشید قاضی آتالغان ناموسسزله‌رنک عیاض بیك‌گه قارشی قیلغان خولیغانلقلاری مناسبتیله «یاگا ملی یول»نک سوگنجی ساندا («عثمان» امضاسیله) یازغان مقاله‌سینی عارف توبه‌نده‌کی جمله‌لرله بتیرمشدی:

«... یاشیمدان به‌رلی قولیمدان کیلگه‌ن قادار ملی ایشله‌ریمزگه خدمت ایتب یورگه‌ن وه بو یولدا پادشاه حکومتی زندانینک آچیسینی هه‌م بولشه‌ویك زندانینک عذابینی کورگه‌ن، بو یوللارنی یازوچی مین‌ده، بوتون ملی ایمانلی ایلده‌شله‌ریمزگه قوشولوب، سزگه نفرت ایته‌مین وه ملی یولباشچیمزنی روس باندیتلاری برله تاتار خولیغانلارینک هجومنده‌ن اوزله‌رینک جان وه تنله‌ریله ساقلاب قالغان افندی وه بیکره‌ك‌ده خانم، توتاشلارنک ملی توپغو‌لارینک قوتی، صافلغی آلدیندا باش ایگه‌مین.»

مه‌نه بو ایمانلی وه حرارتلی سوزله‌رنی یازغان عارف آرتق آرامزدان کیتمشدر!

ملی ایمانلی، صاف یوره‌کلی دوستمز عارف‌نک روحی آلدیندا باش ایگیب، تورکستانلیلار نامندان «جانی جنتده بولسون» دیمز.

«یاش تورکستان».

«قیزیل مستملکه»

تورکستان جمهوریتله‌رینک مرکزله‌رنده بولوب اوتکه‌ن فرقه قورولتایلاری تورکستاندا ملتچیلك آقیمینک کوچه‌یوونده‌ن عاده‌تده‌گنده‌ن کوبره‌ك بحث ایتدیله‌ر. هه‌له اوزبیکستان فرقه کاتبی اکمل اکرام وه اورتا آسیا بیوروسی کاتبی ئه‌رمه‌نی شادونس خارجده‌کی تورکستان ملتچیله‌ری، «یاش تورکستان» ایله‌ده تارتیشماقچی بولدیلار. هه‌ر ایکیسی‌ده ساویت روسیه‌سینک تورکستانداغی سیاستی اوستنده تورکستان خلقینک ملی منافعی باقیمندان یوروتدیغمز تنقیدله‌رنی بوشقا چیقاریشقا اورونوب کوردیله‌ر.

بز ساویت سیاستینک موفقیت وه یا موفقیتسزلگنده‌ن بحث ایتدیگمز زمان یالغز پلان رقملارینک، رسمی استاتیستیقلار، بیاناتلارغا کوره به‌جه‌ریلیب به‌جه‌ریلمه‌دیگینی گنه اویلامایمز. بر طرفدان پاختا پلانینک آشیقچاسی ایله به‌جه‌ریلگه‌نلگینی، ساویتله‌ر اتفاقینک یات مملکتله‌رده‌ن کیتریلگه‌ن پاختا آغیرلغندان قوتولغانلیغنی، ایکنچی طرفدان‌دا ساویت حکومتینک آمریقادا قرضغا پاختا آلیش اوچون تیله‌نب یورغانلیغنی‌دا کوره‌مز. بز پاختاچیلقنک موفقیتلی، موفقیتسز چیققانینی سویله‌رکه‌ن اونک حقیقی اقتصادی کوروشده‌ن عرض ایتدیکی منظره‌سینی‌ده اویلایمز. خواجه نصرالدین افندینک یومورطه تجارتنه اوزنده‌ن باشقا آدم اقتصادی موفقیت دیه‌آلمایدر... بز صناعتلاندیریش سیاستنده موفقیت دیرکه‌ن یالغز بویوك، کوز قاماشترارلق بنالارنی، آمریقا وه آوروپادان کیتریلیب، تولدورولوب قویولغان ماکینه‌له‌رنی حتی اونلارنک شاق-شوق حرکتله‌رینی، ایک کوب بز اونک نتیجه‌سینی اویلایمز. مملکتده هه‌ر طرف ایلیکتریقله‌ندیریلیب، نه‌فت استحصالاتی یلدان یلغا آرتیب بارغانی حالدا ساویتله‌ر مملکتینک تورلو یاقلارندا لامپالار اوچون په‌ترولدا تاپیلماغانینی، کومور، آغاچ صنایعی یلدان یلغا کوچه‌یگه‌نی حالدا هیچ بولماغاندا مکتب، اداره کیبی رسمی مؤسسه‌له‌رنی ایسیتارلق اوتون-کومور تاپیلماغانینی اوی-

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

لایمز. ساویت تیری ، آیاق کییمی صنایعی ییلدان ییلغا کوچەیب ، استحصالی میلیاردلارغا چیققانی حالدا اهالینگ یالان آیاق یورغانلیغینی ، توقوماچیلق فابریقالاری گوللەگەن بر وقتده اهالینگ کییم حتی أولوکلەرینی کوموش اوچون کفن تاپالماغانلیغنی اویلایمز. قیشلاق خوجالیغی ییلدان ییلغا أوسوب بارغانی حالدا ایسکیده بوتون آوروپانگ غەللە آمباری سانالغان بوکونگی ساویتلەر أولکەسی خلقینگ آچلق ایچنده بولغانلیغنی ، نهایت تورکستانداغی موفقیتنی سویلەر ایکەن قازاغستان فرقەسینگ 15 ییللق فعالیتی وه اونگ فجیع نتیجەسی حقنده فرقه مرکزی طرفدان بیریلگەن قرارداغی اعترافلارنی ، نهایت قرغزستان ساویت حکومتی باشلوغی یوسف عبدالرحمن اوغلی‌نگ خاطره دفترینی اویلایمز.

ایمدی بو وضعیت قارشیسندا شادونس تورکستاندا ساویت سیاستی آرقاسندا توغولغان ، آچلق ، سفالت ، ذلت وه قیرغیننی یاشیرماق ایستەسه کوب یاگلیشادر. او ، آرتیق یاشیریب بولا تورغان درجەنی کوبدەن کیچیب کیتکەن. فرقه کاتبی اکمل اکرام اوغلی اوزبیکستاندا قورولغان بر نیچه صناعی مؤسسەنگ اسمینی ، اونلار حقنده بر قانچا رقملار کیتریب «مەنه بو رقملار اوزبیکستاندان هایدالغان مهاجر ملتچی عکس الانقلابچیلارغا ، اولارنگ هەمه نەرسه اوزبیکستاندان تاشقاریدا قیلینادی ، اوزبیکستاندا هیچ نەرسه قیلنمایدی ، دیب قیلغان تهمتلەریگه ، اونلارنگ «قیزیل مستملکه» دیب قیلغان بهتانلاریغا جواب بیرەدی» دیدر. بز بو یازودا مەنه شو «قیزیل مستملکه» مسئلەسی اوستنده برآز توروب نیچین «قیزیل مستملکه» دیدیگمزنی ایضاح ایتمه‌کچی‌مز.

اولا تورکستان ملتچیلەری هیچ بر وقت اکمل‌نگ ساناديغی وه ساناماديغی مؤسسەلەرنگ هیچ برینی انکار ایتمەدیلەر. فقط تورکستان ملتچیسینی هەر قایسی بر مؤسسەنگ یالغز بارلیغی ، یوقلوغی توشوندیرمەیدر. اونی یالغز بارلقدا قناعتلاندیرا آلمایدر. اونی بر مؤسسەنگ بارلغندان زیاده اونگ تاشیدیغی قاراقتەر ، آرقاسندان اورتاغا چیقماقدا بولغان حادثه وه نتیجەلەر ، نهایت مؤسسەنگ قاندای مقصد وه کیمنگ

منفعتینه خدمت ایتمه‌کده بولغانلیغی علاقه‌لاندیرادر.

بز تا چارلق روسیەسی زماننداندان ایشلەب قالدیریلغان «تورك‌سیب» یولی پلانینی ساویت حکومتی طرفدان ایشکه آشیریلغانلیغنی انکار ایتمەیمز. فقط بونگله برابر ساویت حکومتینگ او قارا وصیتنگ ایکنچی قسمینی اونوتماغانلیغینی‌دا کورمەسدەن اوتالمایمز. ساویت حکومتینگ مهاجرت سیاستی پلانلاری وه بو پلان بویونچه 1941 نچی ییلی «تورك‌سیب» اطرافی اهالیسینگ آلاجاغی شکل مسئلەسی عیسی اوغلی اوراز ، اکرام اوغلی اکمل‌لەر اوچون‌ده یاشیرین بولماسا کیرەك. بز «تورك‌سیب» یولیغا ایمەس ، بو یول ایله باغلانغان مەنه شو منحوس روسلق ، یورتمزنی روسلاشترما سیاستنه قارشیدرمز. بو منحوس سیاستنی بیله‌تورغان وه اونگ فجیع نتیجەسینی کوره‌تورغان تورکستانلی قوممونیست یوقمو دیرسگز ؟ طبیعی بار. بز اونی جوده یاخشی بیلەمز. او بیلدیکی ، کوردیکی حالدا سویلی آلمایدر. سویلەمەسلکی کیرەك. چونکه قیزیل موسقواشوندای امر ایتەدر. او حقسز ، حقوقسز بر قولدر. مەنه شونگ اوچون بز «تورکستان بر قیزیل مستملکه» دیمز. بز بو قیزیل مستملکه مسئلەسینی سویلەر ایکەن یەنه کوب نقطه‌لارنی توشونەمز. اکرام اوغلی بر قانچا فابریق ، زاوودلارنی ساناب چیقادر. فقط او فابریقلاردا ایشلەوچیلەرنگ کیملەر ایکەنلکی حقنده آغزدا آچمایدر. فابریق بناسی سالنب بیتمەسدەن اول او یرده ایشلەیەجەك ایشچینگ‌ده کیتریلب قویولغانلیغینی‌دا بز جوده‌یاخشی بیلەمز. ایستەر فرغانەده سالنغان برگنه توقوما فابریقاسی ، ایستەرده تورکستان دهقانینگ ماگلای تیری ایله یتشکەن پاختا سایەسنده یه‌گیدەن تورغوزولغان ساویت روسیه فابریقالاری ماللاری تورکستان کاسبینگ دزگاهنی توردورمش. اوچاغینی حتی قارا چراغینی سوندورمشدر. بونی اکرام اوغلی بزدەن یاخشیراق بیلسه کیرەك. ایمدی شو خانه ویران ایتیلگەن تورکستان کاسبلەرندەن قانچاسی شو اکمل‌نگ غرورله بحث ایتدیکی فابریقاغا یرلەشه بیلمشدر. یوز ، مینگ تورلو بلا ایله فابریق وه باشقا صناعی مؤسسەلەرگه یرلەشه بیلمش تورکستانلیلارنگ باشنه کیتر-

یلمه کده بولغان حیثیتشکن فلاکتلهرده‌نده بزنی خبرسز دیب اویلاماسین.

اکمل ساناديغی وه سانامادیغی صناعی مؤسسه‌له‌رنی برەم برەم آلب تیکشیرسه‌یدی، اونلارنڭ ایزیلگه‌ن، ایزیلمه کده بولغان تورکستان‌خلقی منافعنی‌می یوقسا قیزیل روسیه‌نك دولت سرمایه‌دارلیغی منافعینی‌می کوزه‌توب قورولغانلیغنی البته کورگه‌ن بولور ایدی. بوتون ایشچیسی روسیه‌ده‌ن کیتریلیب یورتمزغا تولدورولماقدا بولغان روس مهاجرنده‌ن عبارت، روسیه‌نڭ پاختا سیاستنه خدمتله خلقیمزنڭ آچلیغنه، سفالتنه سبب بولا‌تورغان «صنعی گونڭ» فابریقاسندان بوکون تورکستان خلقی اوچون نیمه کوتوله بیلیر؟

«اورتا آسیا جمهوریتله‌ری وه قازاغستاننڭ باش وظیفه‌سی شورالار اتفاقینی خام مال جهتنده‌ن قاپیتالیست مملکتله‌ری تأثیرنده‌ن قوتقاریشدر.» «اورتا آسیا شورالار اتفاقینڭ پاختا بازیسیدر» دیگه‌ن سوزله‌رنڭ بزنڭ اویلاب چیقارغان نه‌رسه‌له‌ریمز بولماغانلیغنی اکمل‌ده جوده یاخشی بیله‌در. تورکستاندا ساویت روسیه حکمرانلیغی دورنده‌ن بر نیچه ییل آرقاغا کیتسه اکمل چارلق روسیه‌سی مینستری قریووشاینی اوچراتادر. مه‌نه شومینسترده «تورکستاننی روسیه‌نڭ پاختا پلانتاژی» دیب آتاغان ایدی. حتی انقلابنك عرفه‌سنده‌گنه گه‌نه‌رال قوروپاتکین یه‌نه شو پاختا اوچون تورکستاننی «روسیه تاجینڭ قیمتلی بر برلیانتی» دیگه‌ن وه بونڭ اوچون او زمان «سارت» دیب آتادیقلاری خلقمزنی ماقتاغان‌دا ایدی. چارلق روسیه‌سی زماننده تورکستاننڭ مستملکه بولغانلغندا وه او مستملکه سیاستینڭ نشانه‌له‌رنده‌ن بریسینڭ شو پاختاچیلقدا کورولگه‌نلگینی سویله‌شده اکمل وه فرقه یولداشلارینڭ‌دا بزیمله بر فکرده بولغانلقلارینی تخمین ایته‌مز. چونکه اکمل‌نڭ کوب‌گنه یاقین فرقه یولداشلاری طرفندان بو حقده یازیلغان اثر وه یازولار بزنڭ قولیمزدادر. (زه‌لکینه‌نڭ اثرینی ایسله‌تب اوته‌مز). ایمدی ایسه شرائط کوب‌گنه اوزگه‌رمشدر. فقط بو اوزگه‌ریش بوتونله‌ی پاختا علیهنه‌در. ایسته‌ر عمومی خوجالق وه یا دهقان خوجالیغی باقیمندان، ایسته‌رده بازار نقطهٔ نظرنده‌ن پاختانڭ وضعیتی انقلابغا قادار‌غی دورده‌ن کوب یامانراقدر. (بو نقطه‌لارنی حرفی‌حرفنه اکمل‌نڭ قولی آستندا ایشله‌وچی پاختا متخصصله‌رینڭ بیرگه‌ن حکمله‌ری، یازغان اثرله‌ری یوزه‌سیده‌ن سویله‌ب اوتورامز.) بونڭله برابر تورکستان دهقانی پاختا ایکمه‌لی، پاختا ایکیشکه مجبور. چونکه قیزیل موسقوا شوندای طلب ایته‌در. تورکستان خلقی، دهقانی نقطهٔ نظرنده‌ن روسیه‌نڭ قیزیلی‌دا، آقی‌دا، قاراسی‌دا خلاصه باریسی بردر. داها آغیر، داها غیری‌موافق شرائط ایچنده ایشله‌ب، اوزی آچ قالیب قیزیل روسیه‌نی پاختا ایله تأمین ایتب اوتوروشنی باشقا رنکلی بر روسیه‌نی تأمین ایتشده‌ن باشقاچا بولغانلیغینی، باشقا بر معنا افاده ایتکه‌نینی، انصافینی، ملی به‌نلگینی، آناسینڭ بیرگه‌ن حلال سوتینی اونوتماغان هیچ بر تورکستانلی سویلی آلمایدر.

مه‌نه بز شونڭ اوچون «قیزیل مستملکه»ده‌ن بحث ایته‌مز. خلقی اوز منفعتی علیهنه ایشله‌تیلیب استثمار ایتیلگه‌ن بر اولکه‌گه اکمل‌نك «پیغمبر»ی قارل مارقس‌دا مستملکه دیگه‌ن. قارل مارقسنڭ مستملکه دیب قبول ایتدیکی مملکتله‌رنڭ هیچ بریسنده بوکونکی تورکستان خلقینڭ یاشاب تورغان فجاعت کورولمه‌گه‌ن. قایسی بر مستملکه‌چی مملکت قولی آستندا زورلاب توتدیغی بر خلقنی شونی ایسته‌دیگم‌کبی ایشله‌ب بیرمه‌سه‌ڭ سه‌نی آچ قالدیرامه‌ن، آچلقدان قیرامه‌ن، دیگه‌ن تهدید آستندا استثمار ایتمشدر. بونی یالغز «مظلوم مستملکه خلقلارینڭ خلاصکاری» ماسقاسینی تاقینغان قیزیل روس مستملکه‌چیله‌ری ایشله‌مه‌کده‌له‌ر. مه‌نه شونڭ اوچون‌ده بز اوزبیکستان‌دا داخل بولغان حالدا بوتون تورکستان «قیزیل مستملکه‌در» دیمز.

طاهر.

«بین‌الملل ساویت بویون باغی» وه ساویت چوچقالاری

„Интернациональный советский галстух и советские свиньи в Туркестане“

«بویون باغ» آوروپا کییمیگه عائد بر نه‌رسه‌در. بو ییرده بحث ایتلمه‌کچی بولغان بو «بویون باغ» ایمه‌س، «سیاسی بویون باغ»در.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

«سياسى بويون باغ»دا بولورمو؟ ديوچيلار بولسا لطفاً توبەندە گيلەرنى دقتله اوقوسونلار.

بورونغو روسيەدە «استاليپين بويون باغى» („столыпинский галстух") ديگەن بر افادە بار ايدى، كه بو چار دورينڭ أڭ متعصب باش مينسترى استاليپين نڭ حكم سورديگى قيسقا مدت (1906-1911) ايچندە روسيەدە كوب كيشيلەرنڭ آسيب أولدورولگەنلكلەريندەن كيليب چيقمشدى. بر كيشيگە «استاليپين بويون باغى» تاقيلدى ديمەك، اوكيشينڭ آسيليب أولدورولگەنلگينى بيلديرمەكدى...

زمان اوزگەريلدى. استاليپين رەژيمى ابدى تأريخگە قاريشدى. فقط «استاليپين بويون باغى» تعبيرى يەنە قالمشدر. طبيعى زماننڭ طلبى وە روس پرولەتاريات ديكتاتوراسينڭ ياراتديغى شرائطغا موافق بو «استاليپين بويون باغى» رنگيثى اوزگەرتوب، قارادان قيزيلغا بويانوب، «بين الملل ساويت بويون باغى»غا ئەيلەنمشدر. بو «بويون باغ»نى قوللانيش ساحەسيلە يوللارىدا اوزگەرتيرلگەن: «بين الملل ساويت بويون باغى» آرتق توركلك وە توركستاندا تورك تيلى بوينيغا باغلانا تورغان بولدى.

مجموعەمزنڭ بو ساندا بر پارچاسى كيتريلمەكدە بولغان بر توركستانلى مكتوبندە توركستاندان سولوفكى گە سورگون قيلنغانلار آراسندا بورى اوغلى كوموش على نڭ اسمينى اوچراتامز. بو كوموش على نڭ ساويت حكومتيگە قارشى ايشلەگەن «جنايتى» او قادار آغير وە روس پرولەتارياتى ديكتاتوراسى اوچون او قادار قورقونچلودر، كه اوتكەن توركمەنستان 6 نچى قورولتايندا اوندان بحث ايتمەگەن بردە «مسئول فرقە اعضاسى» قالمادى. آينقسا فرقە باش كاتبى پوپوق ايلە ايكنچى كاتبى ويليك اوغلى چارى كوموش على نڭ ساويت حكومتى طرفندان توركستاندا تطبيق ايتليب كيلگەن ملى سياستگە قارشى يورغوزغان «خيانت» وە قارشيلقلارى حقندە آيريجا توختاب اوتديلەر.

ويليك اوغلى چارى نڭ ديديگينچە: «بورى اوغلى كوموش على توركمەن تيلندەن هەر تورلو يوللارلە خلق كتلەسيگە تانيليب، عموميلەشيب قالغان «پالتو» (пальто)، «غالستوخ» (галстух) كبى بين الملل سوزلەرنى چيقاريب، اولارنڭ اورنيغا «اوست كييم»، «بويون باغ» كبى توركمەنلەرگە هيچ ايشتيلمەگەن، تورك قولاغيغا ياباتچى سوزلەرنى قوللانماقچى بولغان...»

ويليك اوغلى چارى سوزندەە دوام ايتەرەك: «بز تيل وە علمى آتاما ساحەلارندا يرلى (تورك) ملتچيلگينڭ قوراللانوب، خلق كتلەسيگە آڭلاشيلا تورغان بين الملل آتامالارنى چيقاريب قويوب، او (يرلى) تيلنى آڭلامايتورغان توركچيلك (پانتوركيستلك) آتاما وە سوزلەر ايلە بولغاوچيلارغا قارشى كورەشمەليمز...» («توركمەنسكايە ايسكرا» 1934 .I .21). ديمەك «پالتو»، «غالستوخ» كبى اصلندە روس سوزلەرى بولماى روسلاشغان سوزلەر توركستان توركلەرى اوچون آڭلاشيلارلق وە تورك تيلينى بايتارلق سوزلەر بولوب تانيلادردا «اوست كييم»، «بويون باغ» ديك تورك سوزلەرى «توركستان تورك كتلەسيگە هيچ آڭلاشيلمايتورغان، تورك تيلينى بوزاتورغان وە بولغايتورغان سوزلەر» قاتاريغا كير گيزيلەدر.

«بويون باغ»نڭ «پانتوركيستلك» رنگينى آليب، موسقوا بولشەويكلەرينى حددەن تاشقارى قورقوتقانينڭ سببى، بو سوزنڭ آنادولو توركچەسندەدە قوللانيلاتورغانلغى بولسا كيرەك.

شونڭچوندر، كه بز استاليپين نڭ «قارا بويون باغى» ساويتلەشيب، قيزيلغا بويانوب «توركلك وە توركستاندا تورك تيلى بوينيغا باغلاندى» ديە بيلەمز وە بونداى دييشگە حقليمز.

*

تورك تيلى بوينيغا آتيلغان «بين الملل ساويت بويون باغى» توركستاندا روس پرولەتاريات ديكتاتوراسينڭ «ملى حرث» ساحەسنداغى أڭ

بویوك یوتوغی بولسا ، بو دیكتاتورانگ تورکستان «ملی اقتصاد» ساحه‌سنداغی یوتوقلاری‌دا بوندان «یامان» ایمه‌سدر. تورکستانداغی «ملی اقتصاد» یوتوقلارینی بز سوگنو ملی قوممونیست فرقه قورولتایلاری مضبطه‌لارندان اورگه‌نگه‌ن ایدك («یاش تورکستان»نگ 52 نچی سانیغا باقیلسین). ایمدی یه‌نه شو یوتوقلار توغروسندا اوزبیك قوممونیست فرقه‌سی مرکزی قومیته‌سی باش کاتبی اکرام اوغلی اکمل تاشکندده توپلانغان زراعتچیلار قورولتایندا تاغین بر دفعه پارلاق بر نطق سویله‌گه‌ن. سوزنی اکمل‌نگ اوزیگه اوتکوزه‌یلك: «جلال قودوق رایونیدا ، صوفی قیشلاق نام بر اوزبیك قولخوزیدا مه‌ن اوتوزته‌چه چوچقا کوردم. بر که‌مپر قولخوزچی خاتوندان سورادم: سزله‌ر چوچقا گوشتی یه باشلادیگز لارمی ؟

— خدا ساقلاسین... بز چوچقا گوشتی یمه‌یمز...

— بولماسا نیمه اوچون بونچا چوچقا باقدیگز ؟

— بونی حکومتیکه بیره‌مز؛ بز چوچقالارنی گوشت سالیغی حسابیغا تابشیرامز...

(«قیزیل اوزبیکستان» 23. II. 34 «پراودا ووستوکا» 24. II. 34)

تینگله‌وچیله‌ر اکمل‌نگ نطقینی کوب کولگوله‌ر ایله قارشیلاغانلار. اکمل باترنگ اوزی‌ده شادلانیب کولگه‌ن. لاکن چوچقا باقیشغا مجبور بولغان اوزبیك که‌مپری ایله قیشلاقلارندا چوچقالار قورسوللاب یورگان تورکستان تورکله‌ری‌ده کولوب یورار لارمی ؟

سالیغینی توله‌ش اوچون چاره‌سزلقدان چوچقا باقیشغا مجبور بولغان تورکستان تورکله‌رینگ شو حکومتده‌ن، اونگ ملی اقتصاد وه‌سیاستنده‌ن ممنون ایکه‌نلکله‌رینی کیم سویلی آلور ؟

استالین بر وقتلار ملی ایشله‌ر قومیساری ایکه‌ن تورکستان قازاق تورکله‌رنده‌ن دولت سالیغی اوچون چوچقا طلب ایتکه‌ن بولشه‌ویك مأمورله‌رینی کاییب ، «قازاقلار مسلمان بولغانلقلارندان چوچقا آسرامایدزلار. بونی اونوتماسلق کیره‌ك. اولاردان چوچقا طلب ایتش آحماقلق» دیگه‌ن ایدی. حالبوکه ساویت دیکتاتوراسینگ باشیغه استالین‌نگ اوزی اوتوروب

آلغاندان سوك یوزه‌گه چیقاریلغان «قولخوز» حرکتی نتیجه‌سنده اوو قتغی، «آحماقلق» آرتق دولت قازانچی ، «تورکستان ملی اقتصاد یوتوغی» تانیلیب ، قوواتچلار ، کولگوله‌ر ایله قارشیلانماقدادر...

*

محررله‌ریمزده‌ن دوقتور طاهر بیك «یاش تورکستان»نگ اوشبو ساننداغی بر مقاله‌سنده تورکستاننی نیچین ساویت روسیه‌سینگ «قیزیل مستملکه‌سی» دیب آتایتورغانلغمزنی آگلاتوب توروبدر. تورکستان تورکله‌رینگ «ملی به‌نلگینی»نی («بویون باغ» ایله «چوچقالار»نی ایسله‌گزله‌ر) ساویت روسیه‌سی عموماً روسلق منفعتنه قوربان قیلیب تورغان بر سیاست مستملکه سیاستی دیب‌گنه آتالور. چونکه له‌نین ایله استالین‌نگ‌ده دیدیکله‌رنچه «بر ملتنگ ملی حرثی ، ملی اقتصادی منفعتی باشقا کوچلو بر دولتنگ فائده‌سی اوچون قوربان ایتلسه اوگا مستملکه‌چیلك» دیله‌در. دیمه‌ك له‌نین-استالین‌نگ بوتون دنیاچا معلوم نظریه‌له‌ریگه کوره‌ده تورکستان ساویت روسیه‌سینگ بر مستملکه‌سیدر. شونگچوندر ، که تورکلك، تورك تیلی ، تورك ملی حرثی بوینیغا «ساویت بویون باغی» آتیلماقدا؛ شونگچوندر ، که تورکستان تورکله‌ری روس پرولتاریات دیکتاتوراسینی قانیقترماق اوچون چوچقا باقیشغا مجبوردرله‌ر...

روسیه مهاجرت سیاستنه بر قوش باقیشی

شرقی آوروپانی اورگه‌نمه‌ك مقصدیله آلمانیادا «شرقی آوروپا»نامندا بویوك بر جمعیت ایله پروسیانگ بعضی دارالفنونلاری یانندا یه‌نه بو نامدا اینستیتوتله‌ر قورولغان. آلمان دولتینگ وه تورلو آلمان صنایع دائره‌له‌رینك مادی یارده‌میله قورولوب ، بیلیمنگ تورلو تارماقلاریدان یتیشیب ، اوز ساحه‌لارندا شهرت قازانغان آلمان بیلگیچله‌رینگ رهبرلگیله ایشله‌ب تورغان بو جمعیت وه اینستیتوتله‌ر اوز عهده‌له‌رینه یوکله‌تیلگه‌ن وظیفه‌له‌رنی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

هەر جهتدەن لایقیله بەجەره بیلەرلك وضعیتدەدرلەر. کوندەلك ، هافتالق ، آیلق نشریاتغا ایگەدرلەر. بوندان باشقا بو جمعیت وه اینستیتوتلەر شرقی آوروپا مملکتلەرینگ ، آینقسا روسیەنگ تأریخی ، اجتماعی ، سیاسی ، اقتصادی وه ادبی تورموشینه عائد تیز-تیز قیمتلی اثرلەر چیقاریب توراد‌لار. بو نشریات آراسندا روسیەنگ قریم ، ایدیل-اورال ، شمالی قافقاسیا ، آذربایجان وه تورکستان کبی تورك أولکەلەرنده یوروتوب کیلگەن‌مستملکه سیاستندەن معلومات بیروچی پەك مهم اثرلەرده بار. بوندان بر نیچه آی ایلگەری برەسلاوداغی شرقی آوروپا اینستیتوتی طرفندان چیقاریلغان «ساویت اتحادندەکی قولونیزاسیونني اورگەنیش»
„Studien zur Kolonisation in der Sovetunion“
ناملی کتاب‌دا بورونغو وه ایمدیگی روسیەنگ اوز مستملکەلەرنده یوروتدیغی مهاجرت سیاستینی اورگەنمەك اوچون‌کوب مهم بر اثردر. 127 صحیفەلك بو آلمانچا اثر Gerhard v o n M e n d e طرفندان یازیلیب ، „Verlag Priebatsch's Buchhandlung, Breslau“ دە باسیلیب چیقمشدر.
مؤلف بو أثرینی یازارکەن روس منبعلارندان ، برەسلاو شرقی آوروپا اینستیتوتی ماتەریاللاریله یللاردانبەری روسیه حقنده نشر ایتدیکی اثرلەریله شهرت قازانغان پروفەسور دوقتور اوتتو آوهاگەن‌نگ خصوصی ماتەریاللاردان استفاده ایتمشدر.

سیستەماتیك یازیلغان بو اثرنگ برنچی بابندا: روسیەنگ جهان سوغوشندان بورونغو مهاجرت سیاستینگ آنا خطلارندان ، II نچی بابندا: سوغوش چاغی ، حربی قوممونیزم وه «نەپ» دورندەکی مهاجرتدەن ، III نچی بابندا: ایچکی روسیەنگ زراعی تورموشی وه موژیق (روس قیشلاقی) لارنی مهاجرتگه اوندەش ، IV نچی بابندا: روسیەنگ چیت أولکەلەرندەکی مهاجرت شرائطی امکاندەن ، V نچی بابندا: روسیه دولتینگ اوز مهاجرت پلانینی ایشکه آشیرماق اوچون قوردیغی تشکیلاتدان ، مهاجرتنگ مالی جهتلەریله ایچکی روسیەدان چیت أولکەلەرگه مهاجرتنی قولایلاشترماق یولندا دولتنك کوردیگی تدبیر وه چارەلەردەن ،

V نچی بابندا ایسه روس مهاجرت سیاستینگ بیش ییللق پلان دورنداه فاندای توس وه قاراقتەر تاشیدیغندان بحث ایتلمشدر.

روسیەنگ مهاجرت سیاستنه أڭکوب معروض قالغان ییرلەرنگ باشدا ایدیل بویلاری ، سوڭرا قریم ، شمالی قافقاسیا ، اوندان سوڭرا تورکستاننگ قوستانای وه آقمولا ولایتلەری بولغانلغی بو آلمانچا اثردەکی رقملاردان آپ آچیق‌کورونوب توروبدر.

اثرینگ 9 نچی بیتنده مؤلف روس منبعلارینا سویکەنوب توبەندەگیلەرنی یازادر:

«ایچکی روسیه قیشلاقیلارینگ روس دولتینگ چیت ولایتلەریگه طرف عصری مهاجرت شکلندەکی کوچلو آقینی 19 نچی عصرده باشلانمشدر. بو مهاجرتنگ اصل سببی ییر ، توپراققا بولغان آچلق ایدی. روسیەده 1861 نچی ییلی قوللوقنگ یوقاتیلیشی (یعنی بوکونگی ایچکی روسیەده جاری روس قیشلاقیلارینی قول صفتنده آلیش-ساتیش عادتینگ اورتادان قالدیریلیشی) ایلك دفعه اولاراق روس قیشلاقیلارینگ اطرافه آقماسی اوچون تولوق یول آچدی. اوتکەن عصرنگ 80 نچی ییلیغاچا مهاجرلەرنگ مقصدی وولغا ولایتی ایله شمالی قافقاس چوللەری ایدی ، که بو ییرلەر مهاجرلەرنگ یوزده 80 ینی آلماقدا ایدی. فقط بو ولایتلەرنی نسبتاً تولدورغان مهاجر آقینی بارا-بارا مجراسینی تیکیشتریب ، اورالنی آشیب ، سبیریاغا ، قیرغیز دالالارینا ، تورکستانغا وه اوزاق شرققا طرف آقا باشلامشدر. سبیریا 1880 نچی ییلغا قادار مهاجرلەر اوچاغندان زیاده مجرملەر (Sträflinge) اوچون بر سورگون ییری بولوب کیلگەن ایدی. 1801 دەن 1880 نچی ییلغا قادار سبیریاغا باریسی 670 000 بولغان مجرم وه سیاسی محبوسگه قارشی یالغز 398 000 مهاجر قیشلاقی کیلتریلگەن ایدی. متعاقب سنەلەرده سورگون قیلنغانلارنگ ساناغی مهاجرلەرنگنه قاراغاندا برآز آزایمشدر. 1901 ایله 1910 نچی ییللار آراسندا 2257000 مهاجرگه قارشی آنجاق 25000 سورگون کورونه-

در. سبیریا 1896 نچی یلدان اعتباراً بر «دهشت أولکەسی» حالندان چیقیب، بر «ارض موعود» گه ئەیلەندی» دیدر.

«مهاجرتنگ اصل سببی یر، توپراقغا بولغان آچلق ایدی» دیگەن ادعا اوستنده برآز توختاب اوتمەك وە «روس مهاجرت سیاستینی قاندای سببلەر توغوردی؟» دیگەن سوراقغا توغرو جواب بیریب کیچمەك کیرەك.

معلوم، کە روس موژیکلەری «یرگە سوساب»، «پومەشچیك» آتالغان یر ایگەلەریگە قارشی عصرلار بویونچا عصیانلار قیلغانلار. روس مونارخیاسی حد ذاتنده «آق سویەکلەر» رەژیمی ایدی. چار برنچی نیقولای اوزینی «روسیەنگ برنچی پومەشچیکی» دیب آتاغان ایدی. بوتون روسیە دولتی 130 میڭ آق سویەکنگ حاکمیتی آستندا ایدی. بونلار روس چارلغی تختنە صداقتلە خدمت ایتەردیلەر. روس چاری‌دا اولارنگ منفعتینی، باشلیجا یرلەرینی قورومااق مجبوریتندە ایدی. روسیەدە کیڭ یرلەرگە ایگە بولغان روس آلپاووتلارینگ اوز اورمان، توقایلاریدان قیشلاقیلارنگ یرگە توشوب یاتقان چوپلەرنی توپلاشلاریغا رخصت ایتمەگەنلکلەری بر طرفدا تورسون حتی اونلار قیشلاقیلارنگ سیغیر، بوزاولارینی اورماننگ بر چیتندەن هایداب اوتوشلەریگە هەم مساعدە ایتمەسلەر ایدی. موژیکلەر یرسزلکدەن تاووقلارینی‌دا باغلاب قویماق مجبوریتندە ایدیلەر. مەنە بوندای حاللار روس آلپاووتلاریغا قارشی روس قیشلاقیلارینگ دوشمانلغینی کون ساین آرتدیردی. موژیکلەر آلپاووتلارنگ یرلەریگە کوز تیکە باشلادیلار. بو حال مهاجرت سیاستینی چیقاردی. روس حکومتی بو مهاجرت سیاستیلە ایکی تورلو مقصدیغا بردەن ایریشمەك ایستەردی. برنچی آق سویەکلەرنگ یرلەرینی اوز قوللارندا ساقلاب قالماق، ایکنچیسی روس آلپاووتلارینگ یرلەریگە کوزلەرینی تیکیب یورگان قیشلاقیلارنی غیری روس أولکەلەریگە یرلەشترمەك صورتیلە اولارنی روس دولتینگ ساقچیسی قیلیب قویماق ایدی. روسیە دولتی آینقسا بزنگ تورکستاندا شو ایکنچی مقصدیغا تیزرەك ایریشمەکنی کوب ایستەر ایدی.

ایچکی روسیە آلمانیادان بر نیچە دفعە بویوك بولغانی حالدا، اهالیسی تخمیناً 1 1/4 تاپقیر آرتق ایدی. دیمەك ایچکی روسیە یرگە بای ایدی. مهاجرت سیاستی روس قیشلاقیلاریغا یر بولماغانلقدان ایمەس، بلکە روس آلپاووتلارینگ یرلەرینی موژیکلەرگە بیرمەسدەن موژیکلەرنی ایچکی روسیەدەن چیقاریب، غیری روس أولکەلەریگە تارقاتیب، اولارنی روس دولتینگ ساقچیسی قیلیب قویماق تیلەگەندەن کیلیب چیقمشدر. مهاجرت سیاستندەن کوتولگەن امیدلەرنك یوزدە یوز توغرو ایکەنلگینی بزگە انقلاب چاغنداغی حادثەلەر قانیقارلق درجەدە اثبات ایتدی. انقلاب باشلاندیغی زمان ایچکی روسیە موژیکلەری آلپاووتلارغا قارشی باریشماز دوشمان بولوب چیقدیقلاری حالدا بزنك تورکستانداغی عینی روس موژیکلەری چار حکومتینگ ییقیلیشینی اوزلەری اوچون أڭ بویوك بختسزلق دیب بیلدیلەر.

خلاصە روس مهاجرت سیاستینی یرسزلك ایمەس، سیاسی مقصدلار توغورمشدر. روسیە دولتینگ مهاجرت سیاستنە کورسەتدیگی مادی یاردەم‌حقندادا von Mendeنگ اثرندە کوب مهم وثیقەلارغا اوچرایمز. اثرنگ 15-16 نچی بیتلەرندە چار روسیەسینك مهاجرت اوچون 1896-1906 نچی یللار ایچندە اورتا حسابلە 2,5-3 میلیون آلتون سوم صرف ایتگەنلگی، بو مقدارنگ 1907 نچی یلی 13 میلیونغا چیققانلغی، 1912 نچی یلی ایسە 26481000 سومغا کوتەریلگەنلگی کورسەتیلیب، یدی سودا وە تورکستاننگ باشقا طرفلارندا، یەنیسەی، ترانسبایقال وە اوزاق شرقدا مهاجر یرلەشترمەك سیاسی جهتدەن مطلقا لازم تاپیلغانلغندان بو مقصد اوچون بیلگیلەنگەن قرەدیتدەن یارمیسینگ قایتاریلمایتورغان دولت یاردەمی (untilgbare Staatshilfe) گە ئەیلەنتریلگەنلگی یەنە روس منبعلارینا استناداً سویلەنمەکدەدر.

1896دەن 1914 گەچە آوروپا روسیەسندان بوتون روس آسیاسنە 3623000 مهاجر قیشلاقی یرلەشتریلمشدر (ص — 19). بونلارنگ یاریمسندان کوپی (% 58,35 ی) اوقراینادان:

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

22,92%ی سول دنەپردەن
16,86%ی ساغ دنەپردەن
18,57%ی مرکزی قارا توپراق ولایتدەن.
10,94%ی بیاض روسیەدەن
9,54%ی اورتا ایدیلدەن

(M. Krasil'nov, Stat. obzornie II, S. 90, 1928)

جهان محاربەسی مهاجرت موسمی (مارتدان ایونغاچا) کیچکەن‌دەن سوڭ باشلانمشدی. اونگچون 1914 نچی یلی سبیریاغا 336339 مهاجر باروب یرلەشکەن. سوغوش چاغی آوروپا روسیەسندان اورال اوستندەن اوتکەن مهاجرلەرنگ سانی توبەندە گیچە کورسەتیلەدر (ص22):

1915دە — 28185 مهاجر
1916دە — 9209 «
1917دە — 4820 «

42214 مهاجردر.

بونلارنك 6928ی 1916دە، 5816سی ایسە 1917دە دیەك بو ایکی ییل ایچندە مجموعی 12744 مهاجر اوز آنا یورتیغا یعنی ایچکی روسیەغا قایتب کیتکەن.

سوغوش جبهەسندە گیلەر 1917 نچی یلنگ سوگنداکیری قایتا باشلادیلار. بو عسکرلەر سوغوشغا بارماسدان اول، دولتنگ عسکری خدمتکە آلنغانلار اوچون قبول ایتدیکی ملکیت حقی قانونی بویونچا، اوزلەری اوچون سبیریادا آیریلغان یرلەرگە باروب یرلەشمەك ایستەدیلەر. بونلار قاتاریغا بردە باشقا طلبگارلار قوشولوب، بو صورتلە مهاجرت حرکتی 1918 نچی یلنگ برنچی یارمیسندا کوب کوچەیدی.

«مهاجرت أدارەسینگ بیردیگی معلوماتغا قاراغاندا 1918 نچی یل اوچون آیریلغان 280000 پارچا (پای) یرگە ایگە بولماق وە اورونلاشماق نیتیلە 500000 گە یاقین مهاجر قید قیلنمشدی. بونلارنگ

200000ی یاخود 40%ی اوقرایناداان
40000 « « 8% « لیتوا هەم بالطیقدان
5000 « « 1% « وایخزەل ولایتندەن
5000 « « 1% « قافقاسیادان
250000 « « 50% « مرکزی ولایتدەن ایدیلەردی، کە بو قید قیلنغان مهاجرلەرنگ 25%ی سبیریادا، 21%ی اوزاق شرق ولایتلەرندە، 53,5%ی تورکستاندا (50,8%ی قازاغستاندا، 2,7%ی تورکستاننگ باشقا سمتلەرندە) یرلەشتریلمەلی ایدیلەر. فقط مهاجرلەر اوچون آیریلغان یرلەرنگ اشغال قیلنماغانلغی تا 1919 نچی یلنداياق آشکار بولغان ایدی» (ص. 23).

چونکە 1918/19 نچی یللاردا روسیەدە یوز بیرگەن ایچکی قاریشیلقلار روس مهاجرت سیاستینی عقامتە اوچراتمشدی. یاش تورکستانلی

* * *

بولشەویکلەرنك تورکستاندا «مدنیت» ساحەسنداغی یوتوقلاریندان

«یاش تورکستان»نگ ایسکی نومرولارینی یاپراقلاب قاراوچیلار تورکستان ساویت مطبوعاتی بیتلەرندەن، رسمی ساویت ایشچیلەرینگ آغزندان آلیب کورسەتیلگەن تورلو رقملەرنی عیناً نقل ایتکەنمزنی، فقط اونگ یاندا اوز توشونچە، قناعتمزنی سویلەب کیتوئیدە اونوتماغانلیغمزنی کورەجەکلەردر. عینی جنسدەن رقملەرنی ساویت حکومتینگ تورکستانداغی مکتب وە معارف ایشلەرندەکی ادعالاری اوستندەدە کوب گنە کتیردیك. ساویت حکومتی ییللاردانبەری تورکستان جمهوریتلەرینی بوتون بالالاری مکتبگە تارتیلغان، مجبوری تعلیم ایشکە آشیریلغان، حتی بوتون اهالیسی یوز فائض سوادلی بر مملکت حالیغا کیترەجەگینی هەر یلی عینی یلنگ سوگندا بو مقصدنگ ألدە ایتیلگەن بولیشنی ادعا ایتیب کیلەدر. او جملەدەن اوتکەن یلنگ باشندا بالخاصە قازاق وە تورکمەن غازیتالاری بو ایکی جمهوریتنی 1933 نچی یلنگ سوگندا شوندای

مدنیتچە أڭ آلداغی بر جمهوریت حالنە کیلووینی ادعا ایتب باشلاریمزنی قاترغانلار ایدی. مەنە ایمدی 1933 نچی ییلنگ سوڭندا أڭ یوکسەك موقعلەرنی اشغال ایتکەن کیشیلەر طرفدان بیریلگەن حسابلار قولمزدا تورادر. شو حسابلاردان تورکستاندا معارف ایشلەرینگ حالینی کورسەتە تورغان قسمی ایلە قیسقاغنا بولسادا «یاش تورکستان» اوقوچیلارینی تانشتریب کیتمەکچی‌مز. شو قادارینی‌دە ئەیتب کیتەیلك، کە قازاغستانداغی معارف ایشلەرینگ حقیقی وضعیتی حقندا توغرو بر تصور ایدینمەمزگە یاراغان بو معلومات، بر آز دقت ایلە تیکشیرسەك، ساویت استاتیستیقلارینگ توزولیشی، اونلارنگ نە درجەگە قدر شایان اعتماد بولغانلقلاری حقندادا بر فکر آلماققا یاردەم ایتەرلك بر ماهیتەدەر.

قازاغستان فرقە قومیتاسی باش کاتبی، موسقوانگ سیاسی وکیلی میرزویان اوزینك 8 نچی قازاغستان فرقە قونفرانسنە بیرگەن حسابندا بوتون أولکەدە 6473 برنچی باسقیچ مکتب، 480 میگ اوقوچیسی بارلیغنی، بو اوقوچیلاردان 200 میگی قازاق بالالاری ایکەنینی سویلەیدر. قومیسارلار شوراسی باشلوغی عیسی اوغلی اوراز ایسە ایکنچی بیش ییللق پلانینگ سوڭنداغنە برنچی باسقیچ مکتب اوقوچیلارینگ 498 میگ 200 بولاجاغینی سویلەیدر.

میرزویان بوتون قازاغستاندا مکتب یاشنداغی بالالارنگ یوزدە 82/87 سینگ مکتبکە تارتیلغانلیغنی سویلەیدر. قومیسارلار باشلوغی اوراز ایسە بر قانچا ولایتلەردە اوقو یاشنداغی بالالارنگ یالغز 50/60 فائضینگ مکتبگە تارتیلا آلغانلیغنی سویلەیدر. بو صورتدە فرقە باشلوغی طرفدان کورسەتیلگەن حسابنگ قالای کیلب چیقغانلیغی آڭلاشیلمای قالادر. ذاتاً معارف قومیسارلیغی طرفدان بیریلگەن ماتەریاللارنی کورسەتکەندەن سوڭ «معارف قومیسارلیغی طرفدان بیریلگەن بو رقملارغا ایناناتورغان بولساق» دیب سوزینە دوام ایتکەن میرزویان اوز قول آستنداغی أدارەلەرنگ کورسەتکەن استاتیستیقلارینا نە درجەگە قادار ایناناغانلیغنی کورسەتوب کیچمەکدەدر. او بونگلە برابر سویلەیدر. چونکە شو-

ندای سویلەنمەسی، بر قانچا سادەدل زواللیلارنگ قاندیریلماسی لازم.

اکرام اوغلی اکمل اوز نطقندە اوزبیکستاندا معارف مسئلەسنە کیچیب برنچی باسقیچ مکتبلەردە 529500 بالا اوقوماقدا بولغانلیغینی، بونگ ایسە 1931/32 نچی ییلغا قاراغاندا 200 میگ آرتیق بولغاننی سویلەیدر. («قیزیل اوزبیکستان» 17.I.34). حالبوکە یەنە شو اکملنگ اوزی 1932 نچی ییلی سویلەگەن بر نطقندە 430300 اوقوچی بولغانلغندان بحث ایتکەن ایدی («معارف‌وە اوقوتوچی» سان 8/9، ییل 1932). حتی او زمان 1933 نچی ییلی مجبوری اوقو مسئلەسینگ ایشکە آشیریلاجاغندان دم اورغان اکمل 1933 نچی ییلنگ سوڭندا بو مسئلەدەن آغیزدا آچمادی.

میرزویان راپورینا کورە 1933 نچی ییلی قازاغستاندا 84 تەخنیکوم بولوب 15500 اوقوچیسی بار. بونگدە یوزدە 65 ی قازاقدر.

عیسی اوغلی ایسە 1932 نچی ییلی 41,2% بولغان تەخنیکوملارداکی ملی نسبتنگ ایکنچی بیش ییللق پلان سوڭنداغنە 63% غا چیقاریلماقچی بولغانلیغینی سویلەیدر. قازاغستاندا تورلو جنسدەن 13 «عالی» مکتب کورسەتیلەدر. بو عالی مکتبلەرنگ اوقوچیلاری سانی 4266 ایمش. میرزویان راپورینا کورە بو عالی مکتب اوقوچیلارینگ یوزدە 61,7 سی قازاق یاشلاریدر. عیسی اوغلی 1932 نچی ییلی 35,1 بولغان نسبتنگ 2 نچی بیش ییللق پلان سوڭنداغنە 76% گە کوتەریلەجەگینی بیلدیرەدر. فقط شو نقطەدە هەر ایکی نسبتدەدە آلدانماماق، حقیقی وضعیتنی کورە بیلمەك اوچون بر کرە ساویت مفهومندەکی عالی مکتبنگ نورمال توشونودەکی عالی مکتب مفهومندەن فرقلی بولغانلیغینی، اونگچوندە قایسی جنس عالی مکتبدە قازاق یاشلاری نسبتینگ قالایچا بولغانلیغنی آیریچا بیلیشمز کیرەك ایدی، کە بو جهتنی هەر ایکی راپورچی‌دە کورسەتمەیدر. عیسی اوغلی ایکنچی بیش ییللق سوڭندا اونیوەرسیتە(*) اوقوچیلاری

(*) بولشەویکلەر بوندان بر نیچە ییل بورون (15. 1. 1929) «قازاق دولت اونیوەرسیتەسی» آچقان ایدیلەر. فقط آز وقتدان سوڭ بو آلماتا «اونیوەرسیتەسی» پەداغوژی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ساىنىنگ 3515 گە چیقاریلماقچی بولغانلیغنی، بو ایسە 1932 نچی ییلغا قاراغاندا تورت دفعە آرتو دیمەك بولغانلیغنی سویلەیدر. بوندان بز حقیقی عالی مکتب دیب کورسەتیلووی ممکن بولغان بو مؤسسە اوقوچینىنگ 1932 نچی ییلی برمیگدەن آز بولغانلیغنی اورگەنسەكدە نە قادارینك قازاق بولغانلیغنی یەنە چیقارا آلمایمز.

«جمهوریت یوکسەك مکتب (VUZ) لەریمزدە، تەخنیکوملەردە، ایشچی فاکولتەلەرندە (رابفاکلاردا) وە ایشچی اونیوەرسیتەلەرندە اوقوچیلار 1931 نچی ییلی 10900 کیشی ایدی، حاضر 25000 دەن آشدی» دیب ماقتانغان اکرام اوغلی سوزیگە دوام ایتب «افسوس، کە مەن بو یردە توب یرلی ملتلەردەن بولغان متخصصلار ساىنىنگ اوسوشیگە دائر آنیق رقملەرنی کیترە آلمایمەن. چونکە بزدە بونداى حساب سوست قویولغان» دیب یوتقونسادا بر آز باشلانغیچدان سوگرا حقیقتنی ساقلی آلمادی. اوزبیکستاندا 150 مهندس، 54 دوقتور بولغانلیغنی سویلەیدر. («قیزیل اوزبیکستان» 34 .I .17). مەنە شو اکملنىنگ 1932 نچی ییلی بیرگەن معلوماتی — «اوزبیکستان چیگەرەسیدە 20631 اوقوچیسی بولغان 34 یەگی عالی مکتب آچیلدی. انقلابدان اول اوزبیکستاندا عالی مکتب بیترگەن بر گنە اوزبیك، او هەم تاشپولات بیك ناربوتابیك بولسا حاضر عالی معلوماتلی اوزبیکلەر میگلەرچە بولوب، بزدە اوزبیکلەردەن، تاجیکلەردەن قازاق وە باشقالاردان 50 گە یاقین پروفەسور وە دوسەنت بار.» («معارف وە اوقوتوچی» 1932 نچی ییل، سان 8/9). ایمدی بو 1931/32 نچی ییلداکی میگلەرچە عالی تحصیللی متخصصلارنىنگ 1934 نچی ییلی قایدا کیتب قالغانی معما ایمەسمی؟

هەلە تورکمەنستان حقندە جودە قیزیق معلومات بیرەدرلەر. تورکمەنستان میوەچیلك تەخنیکومندە 1933 نچی ییلی اوقوغان 97 اوقوچینىنگ

اینستیتوسی» (دارالمعلمین) گە ئەینەلتریلگەن ایدی. بورادا مسئلە شو «پەداغوژی» اوستندەدر «قازاق دولت اونیوەرسیتەسی» ایسە ایندیگنە (1934 .1 .15دە) آچیلدی. اونیوەرسیتە مدیرلكنە آلمان اوغلی دیگەن بریسی تعیین ایتلمشدر.

5 گنەسی تورکمەن بولغان. 1932 نچی ییلی بردە تورکمەن بولماغان. تورکمەنستاندا تورکمەنلەر اوچون آچیلغان پەداغوژی اینستیتوتندەکی طلبەنىنگ آنجاق 39%ی تورکمەن ایمش. بیطر مکتبندە ایسە 12% گنە تورکمەن بار ایمش...» («تورکمەنسکایا ایسکرا» 34 .I .17).

ایمدی بو جهتنی «باریغا برکت» دیب قبول ایتب برآزدا باشقا جهتدەن تیکشیریب کورەیلك. اوزی بار بولغان، یعنی اسمی کاغد اوستندە گنە بولماغان، بالخاصە کوچەبە، یاریم کوچەبە رایونلارداغی قازاق مکتبلەرینىنگ نەدەن عبارت بولغانلیغنی عیسی اوغلینىنگ نقل ایتدیکی بر مثال غایتدە آچیق وە آیدین کورسەتمەکدەدر. بر دائرەگە تعیین ایتیلگەن بر معلم 15/20 بالانی بر آراغا توپلی آلماسدان بربرندەن 15/20 کیلومەترو اوزاقدا اوتورغان یورت تودەلەری آراسندا قاتناب، وقتینىنگ کوپینی بو آرالقداغی کیزنتیسندە کیچیریب 15/20 بالانی اوقوتقان بولوب یورار ایمش. بو کوچەبە وە یاریم کوچەبە خلق رایونلاری اوچون أڭ موافق تاپیلغان اینتەرنات مکتبلەرنىنگ ایمدیلك 13 مینگ گنە بالا آلا بیلەجەك بر درجەدە هەمدە آغیر، باقیمسز بر حالدا بولغانلیغنی، 2 نچی بیش ییللقنىنگ سوگنداغنە 45 مینگ بالا آلابیلەجەك بر حالغا کیتریلەجەگینیدە عینی رسمی راپورلاردان اوگرەنمەکدەمز...

قومیسارلار باشلوغی عیسی اوغلی مکتبلەرنىنگ نەکتاب وە نەدە باشقا درس قوراللاری ایلە تأمین ایتیلمەگەنلکلەرینی سویلەیدر. بو جهتلەردەن مکتبلەرنىنگ حالینی ایضاح ایتب کیلب عیسی اوغلی سوڭ ییللارداکی مکتبلەرنی بنا ایلە تأمین ایتش پلانینىنگ قالای بەجەریلگەنینی قویوداغی رقملەر ایلە کورسەتەدر:

1931 نچی ییلی پلانی بوینچا 664 مکتب بناسی سالینشی کیردك ایکەن یالغز 275 گنە سالندی.
1932 » » 661 » » » 100 »
1933 » » 175 » » » 50 »

بو رقملەرنی کورسەتوچی قومیسارلار باشلوغی قانچا مکتبنىنگ قای یردە وە کیملەر اوچون سالنغانلیغینیدا آچیق کورسەتوب کیتسەیدی، یامان بولماس ایدی. او بونی ایشلەمەیدر. ایشلیدە آلماس.

عیسی اوغلی اوز معروضه‌سندا مکتبله‌ر اوستنده اوزون‌گنه توختاب بزگه یه‌نه‌ده قیزیقراق معلوماتلار بیره‌در. اوکشی «توغریسین آیتوویمز کیره‌ك: قازاق آوولندا تولوق، محکم، آیتارغا آرزیردای باشلانغیچ مکتبمز ایمدیگه قادراردا یوق. بز اونی بوکونگه‌چه‌ده توزوب آلالمادق. بر قاتار قازاق آودانلارندا مکتب یاشنداغی بالالارنگ یالغز یوزده 50/60 گنه‌سی مکتبگه تارتیلغان. اوقو ایشله‌رینگ ایچکی وضعیتی یه‌نه‌ده یامانراقدر. مکتبله‌رنگ بنا، درسلك وه باشقا اوقو قوراللاریله تأمین ایتیلمه‌گه‌نلگی اوستنه معلمله‌ریمزنگ اوزی‌ده چه‌له سوادلیدر. باشلانغیچ مکتبله‌ریمزنگ نه حالدا بولغانلیغی مه‌نه شونده‌ن آچیق آڭلاشیلسا کیره‌ك. اصلنه کیلگه‌نده بر قاتار آلداغی، یاخشی مکتبله‌ریمزنگ اوزی‌ده سواد آچو مکتبله‌ری گنه. اونلاردا اوقو-یازو ایله باشلانغیچ حساب گنه اوقوتولادر. حسابنگ قالغان قسمله‌ری، باشقا فنله‌ر بولسا قالوب کیته‌بیره‌در. چونکه اونی معلم اوزی‌ده بیلمه‌یدر» دیدر.

عیسی اوغلنه‌کوره بوتون قازاغستانداغی برنچی باسقیچ مکتب معلمله‌رینگ یوزده 70 ی ابتدائی درجه‌ده معلوماتلی کشیله‌ردر. قازاق مکتبله‌رینی آیریم آلغاندا بو نسبت یوزده 90 غا کوته‌ریلوب کیته‌در.

اورتا مکتبله‌رنگ حالینی کورسه‌تمه‌ك ایسته‌گه‌ن قومیسار بو جنس مکتبله‌رنگ توغرو قویولماغانلیغی، وظیفه‌سنه یاراماغانلیغی یوزنده‌ن ایسته‌ر ساویتله‌ر اتفاقی مرکزله‌رنده، ایسته‌رده تورکستان-قازاغستاننگ اوزنده قازاقلار اوچون‌گنه عالی مکتبله‌رده آیریلغان اورونلارنی تولدیرالمای اوتورغانلقلارینی سویله‌یدر.

«عالی» مکتب دیب یوروتولغان مکتبله‌رنگ نه‌ده‌ن عبارت بولغانلیغنی، سویه‌سینی کوره‌بیلمه‌ك اوچون اوقوچیلاری ایچنده 7 صنفلی ابتدائی مکتبنگ 5/6 صنفله‌رنده‌ن کیلگه‌نله‌رنگ کوب بولغانلیغنی، حتی بعضی برله‌رنده سوادنی تولدیرودان ایشکه باشلانغانلیغنی‌غنه ایسله‌ش کفایت ایتسه کیره‌ك.

اصل سواد مسئله‌سینگ منبعی سانالغان مکتبله‌ری، اورگه‌توچی معلمله‌ری بو حالدا بولغان بر مملکتده خلقنگ سوادلیلیغی نسبتی حقنده بحث ایتب اوتورودا اورونسزدر. فقط یللاردان‌به‌ری مملکتمزنگ تورلو قسملارینی یوز فائض سوادلی، اڭ مدنی بر مملکت حالیغا قویولغانلیغنی ساویت مطبوعاتندا تکرار-تکرار اوقوب کیلمه‌کده بولغانمز اوچون بر ایکی کیچیك مثال ایله‌گنه بولسادا بو نقطه‌غادا توقونوب اوتمه‌کچی‌مز.

ساویت مطبوعاتی 1933 نچی یلنگ باشندا، یل سوڭندا قازاغستاننگ بوتون بالالاری مکتبگه تارتیلغان، عمومی تعلیم مجبوریتی ایشکه آشیریلغان، اهالیسی بوتکول سوادلی، مدنیتچه اڭ آلداغی بر مملکت حالینه ایریشه‌جه‌گینی ادعا ایتکه‌ن ایدی. ایمدی یلنگ سوڭندا رسمی کشیله‌رنك بیرگه‌ن حسابلاری بزنگ قولمزدا. مکتب مسئله‌سینی یوقاریداغیچا تصویر ایتکه‌ن رسمی حسابلاردان سواد مسئله‌سینگ اوندان دا فجیع بر حالدا بولغانلیغنی اورگه‌نوب اوتورامز. بوتون اهالی بر طرفدا تورسون بر نیچه اون میگ کشیده‌ن عبارت بولغان قوممونیست فرقه‌سی اعضالاری کوپچیلگینگ سوادسز بولغانلیغنی عینی رسمی منبعلار کورسه‌ته‌درله‌ر. بو یالغز قازاغستانداغنا ایمه‌س، بوتون تورکستان جمهوریتله‌رنده حاکم بر وضعیتدر. شونی‌ده بیلیشمز کیره‌ك، که بر نیچه یل بوندان اول قوممونیست فرقه‌سنه قبول ایتیلیش اوچون سوادلی بولوش شرط قویولغان ایدی. بوکون ایسه اورتا آسیا قوممونیست فرقه‌لارندا حتی مهم ایش کوروچی کشیله‌رده‌ن بر قسمنی‌دا ایچنه آلغان %30 نگ سوادسز بولغانلغینی کورسه‌ته‌درله‌ر. («تورکمه‌نسکایا ایسکرا» 34 .I .15).

ساویت خوجالق سیستهمنده ساوخوز — قیشلاق فابریقاسی —نگ توتقان اورنینی بیلمه‌گه‌ن بر کشی‌ده یوق. قازاغستاندا بوندای ساوخوزلارنگ عددی 300 نی کیچه‌در. مه‌نه شو ساوخوزلارنگ ایشچیله‌ری آراسنداغی سواد ایشینگ حالنی کورسه‌توچی بر مثال:

اوزبیکستاندا سوادلیلق نسبتینگ یوزده 52 گه کوته‌ریلگه‌نلگینی نقل ایتوچی اکرام اوغلی اوز نطقینگ بر یرنده معارف قومیسارلیغی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

معلوماتی بویونچا شهرخان رایوندا سوادلیلار نسبتی یوزده 60 کورسه‌تیلگه‌نلگینی، سوگرادان بر مسئول ایشچی طرفدان یوروتولغان تیکشیرو نتیجه‌سنده سوادلیلق نسبتینگ 15/16 % نی کیچمه‌گه‌نلکی آگلاشیلغانلیغینی نقل ایتب «کوردیگزمی، نیمه بولوب چیقدی! ئه‌نه شونك اوچون معارف قومیسارلیغینگ جمهوریتده‌کی سوادلی خلقنگ سانینی 52 % دیب آنیقلاب بیلگیله‌گه‌ن یه‌کی رقمیغا احتیاط ایله قاراشیمز کیره‌ك» دیدر.

یه‌نه شو اکمل اوزبیکستان فرقه‌سی حقنده سویله‌رکه‌ن («قیزیل اوزبیکستان» 34 .I .17) «بز قوممونیستلار آراسنداغی سوادسزلقنی بتیریشده‌که‌ته یوتوقلارغا ایریشدیك، دیب اونچه ماقتانا آلمایمز. بو یولدا قاتتق ایش آلیب بارا یاتقانمزغا قاراماسدان فرقه اعضا وه‌کاندیداتلارینگ 18 % ی هه‌لی هه‌م سوادسز. تشکیلاتمزدا سوادسزلارنگ سانی بو ییللار ایچنده 3-2 % په‌سه‌یگه‌ن» دیدر. دیمه‌ك بوکون اوزبیکستاندا 64 مینگ کشی‌گنه سانالغان فرقه اعضالاری ایچنده «قاتتق ایش آلب باریلغانی» حالدا ییللار ایچنده سواد نسبتی 3-2 % گنه‌کوته‌ریلگه‌ن. بو وضعیت قارشیسندا میلیونلار تشکیل ایتکه‌ن خلق آراسنداغی سواد نسبتینگ قالای قلیب 52 % گه ایریشگه‌نلکی اوزی قیزیق بر مسئله. بو قیزیق معمانی بزگه قازاغستان فرقه‌سی باشلوغی میرزویان ییشیب بیره‌در.

قازاغستاندا 1931 نچی ییلی 424 مینگ، 1932 نچی ییلی 211 مینگ، 1933 نچی ییلی 268 مینگ کشینینگ سواد اورگه‌نگه‌نلگینی، 1934 نچی ییلی ایسه 700 مینگ کشینینگ سواد اورگه‌نه‌جه‌گینی بیلدیروچی میرزویان، بو رقمله‌ر، سوادسزلیقنی بتیرو اوچون تارتیلغان بو یوز مینگله‌رنگ یالغز کاغد اوستنده‌کی حسابده‌گنه یورووی‌ده ممکن» دیدر. مه‌نه شو میرزویان نطقینی نشر ایتکه‌ن «سوسیالدی قازاغستان» غازیتاسندا اونگ بیاناتی سوگندا تیزیلب تورغان شو خبر فرقه باشلوغینگ تثبیتنی آرتیقچاسی ایله تأکید ایتسه‌کیره‌ك.

«آیرتاو آوولندا 500 ده‌ن آرتیق ایشچیسی بولغان «جوقپار»آتلی بر ساوخوز بار. بو ساوخوز ایشچیله‌رینگ یوزده 99, ی سوادسزدر.

ساوخوز باشقارماسی ایسه سوادسزلقغا قارشی کوره‌ش یوروتونی اویلامایدی‌دا.» («سوسیالدی قازاغستان» 34 .I .11).

مه‌نه بوده ساویت حکومتینگ 1934 نچی ییل باشنا قادار تورکستانغا بیرگه‌ن «مدنیت» وه سوادی حسابندان کیچیك بر پارچا. بونی ساویت ادعالاری ایله قارشیلاشتریب کورمه‌ك آرتیق اوقوچیلاریمزغا عائددر.

ایسه‌ن تورسون

* * *

شرقی تورکستاندا:

شرقی تورکستانده ملی استقلال حرکتی اطرافندا

شرقی تورکستان ملی استقلال حرکتی اطرافندا آوروپا مطبوعاتندا تیز-تیز قیسقاچا تیلغراف خبرله‌ری وه آیریچا مقاله‌لرده باسیلیب‌توروبدر. بو غازیتالارنگ، شرقی تورکستاندا اوز مخبرله‌ری بولماغانیدان، یگانه «خبر منبعی» ساویت تیلغراف آژانسی («تاس») بولوب قالماقدادر. بولشه‌ویك دیکتاتوراسی وه بولشه‌ویزم فکریگه اویمایدورغان هه‌ر قاندای بر حرکت حقنده ساویت منبعلارینگ آلادورغان وضعیتی هه‌رکسچه معلوم بولسادا، باشقا واسطه یوقلغندان، آوروپا مطبوعاتی بولشه‌ویك یالغانلاریله قناعتلانماقدادر. لاکن بارغان ساری حقیقت آشکار بولماقدا؛ بوگا شاهد اولاراق فرانسیه‌نگ أڭ بویوك هه‌مده فرانسیه حکومتینگ خارجی‌سیاستده ناشر افکاری سانالغان «تاڭ» („Le Temps“) غازیتاسینگ 5 نچی آپریل (نیسان) نسخه‌سنداغی «ختای تورکستانینگ قارما-قاریشیقلغی»

(„L’Imbroglio du Turkestan chinois“)

باشلقلی شایان دقت مقاله‌سینی کورسه‌تیش ممکندر.

مقاله برآز اوزون بولغانیدان، بز بوراده اونك برگنه قسمینی کتیرمه‌کله قانیقماق مجبوریتنده‌مز. فرانسز غازیتاسی مقاله‌سینك أڭ مهم نقطه‌سی شوندادر، که مقاله ایگه‌سی موسیو آندره دوبوسق (M. André Duboscq) معلوماتینی ایشانچلی منبع وه وثیقه‌لاردان آلیب، اولاردان په‌ك اوستالقله

استفاده ايتكەن... بولشەويكلەرنىڭ بيلگيلى مقصد ايله تارقاتماقدا بولغان ياڭليش معلوماتلارينى كورسەتوب موسيو دوبوسق يازادر:

«ساويتلەرنىڭ شرقى توركستان حكومتينى كماليزم عليهدارى ديب كورسەتيشكه اورونوشلارينىڭ سببى قولايچا آڭلاشيلارلقدر. شرقى تور-كستان ملى حركتينىڭ غايەسى ختاى حاكميتيله، سوڭ ييللار ايچنده اوراده حاكميتينى ترقى ايتديرەبيلگەن روسلاردان قورتولوشدر. بونى‌دە بيليش كيرەك، كه بيش ميليون 200 مىڭ (تورك) مسلمان اهاليسى بولغان شرقى توركستان بولشەويكلەرله هيچ ياراشالماسدان تورغان 16 ميليونلق تورك اهاليسيگه مالك روس توركستانى ايله همحدوددر. وضعيت شونداى ايكەن شرقى توركستان حكومتينىڭ تورك برلگى (پانتوركيزم) مركزى بولوب كيتيشى‌دە محتملدر. مەنه شونىڭچوندر، كه موسقوا شرقى‌توركستان حكومتينىڭ اعتبارينى آنقارا حكومتى نظرنده توشوروشكه اورونماقدادر.

شرقى توركستان حكومتينىڭ كماليزم عليهدارلارى اوجاغى بولما-غانلغى كاشغاردا چيقيب تورغان «اركين توركستان» غازيتاسيله «استقلال» مجموعەسنده كمال توركيەسى حقنده باسيلغان بر نيچه ستايشكار مقالەدەن معلومدر. بوڭا قوشومچا شاهد اولاراق «ياش توركستان» مجموعەسينىڭ 51 نچى سانندا(*) نشر ايتلگەن هەمدە كمال توركيەسيگه قارشى مدح وە ستايشلەرله باشلانغان شرقى توركستان حكومتى فوق‌العاده مرخصى مصطفى على‌نىڭ مكتوبينى‌دە قيد ايتش كيرەك...

بولشەويكلەر آچيقدان آچيق انگليزلەر كاشغار حكومتيگه ياردەم بيره ياتزلار ديب سويلەيدرلەر. بز اوزيمز هەم 19 نچى يانوار مقالەمزده شرقى توركستان حكومتى بولشەويكلەرنك هندستانغا طرف آياق باشيش-لاريغا توسقون بولا بيلەتورغانى اوچون انگلتەرەنىڭ سيمپاتيسينى اوزيگه تارتا بيلير ديب يازغان ايديك. عينى زماندا اوزينىڭ تيبەت‌دەكى حركتيگه قارشى ختايلارنىڭ متأثر بولماسلقلاريغا دقت وە رعايه ايتەرەك انگلتەرە احتمال شرقى توركستان حكومتينى تانيماس‌دا ديب تخمين ايتكەن‌ايديك.

(*) مقالەدە ياڭليشلقدان «34 نچى سان» ديب آتالغان. باشقارما.

ايمديلك بو حكومت قانداى وضعيتده؟ بز اونوتقانمز، كه بو حكو-متكه قارشى جنرال «ما-چونغ-اين» قوماندانسى آستندا دونگەنلەر حرب ايتمەكدەدر. بوتون دونگەن قبيلەسينىڭ بارى-يوغى 150 مىڭدەن عبا-رتدر. اولارنى ساويتلەر آلت قيليب توروبدرلار. اغلب احتماله كورە، ساويتلەر ختاى توركستانندا قازانديقلارى وضعيتنى ساقلاب قالماق حتى اونى داهادا كيڭەيتمەك اوچون ممكن وە غيرى ممكن نەرسەلەرنى ايشلەمەكدەدرلەر. (*)

«تورك-سيب» (توركستان-سيبريا) تيمير يولينى سالاركەن بولشە-ويكلەر اوزلەرينى شرقى توركستان ايچكەريسيگه كيرگيزه تورغان اوچ تيمير يول تارماغينى سالديريشنى‌دا اولدەن آڭلاغان ايديلەر. بو تيمير يول تارماقلارندان چوگوچەككه آليب‌بارا تورغان بريسى سالينب بيتمەكدەدر. ايكنچيسى «سارا-سومبە»، اوچنچيسى ايسه غولجاغاچا بارادر.

ديمەك بوكونكى شرقى توركستان ملى استقلال حركتى ساويت روسيەسى اوچون هەم اقتصادى هەمدە سياسى جهتلەردەن قورقولودر...»

* * *

بزگه تاش يورەكلى ايشچيلەر كيرەك

(كاشغاردا چيققان «استقلال» مجموعەسينىڭ سان 1-2، ص. 55-58 دەن)

يەگى قورولغان دولتمزنىڭ تورلو دائرەلەرنده دولت ايشلەرينى لايقينچا يورغوزوب آليب بارادورغان معلوماتلى متخصص ايشچيلەرنىڭ بزگه هوا، سوكبى مدار حياتمز بولغانلغى توشونجەلى، بصيرتلى هەر بر يورتداشغا بيلگيليدر. يالغوز بزنىڭ محيطيمزده ايشلەيدورغان ايشچيلەرنىڭ تاش يورەكلى، ثبات وە متانتلى بولوشى شرطدر.

تاش يورەكلى، ثبات وە متانتلى قهرمانلاردان باشقا تورلوكيشيلەر، مايلى كيملەر بولسا بولسونلار، شرقى توركستاندا برداجنلك كرامت كور-

(*) شرقى توركستاننىڭ روسيه قول آستيغا كيريب كيتكەنلگينى شانخايدا چيقادورغان «چە-پائو» („Che-Pao“) نام ختاى غازيتاسى هەم سويلەمەكدەدر. («تاڭ» غازيتاسينىڭ بو ييرده كيتريليب تورغان مقالەسيگه باقيلسين).

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سەتە بیلمەسلەر. شونیسی خاطردە توتولمالیدرکە ثبات وە متانتگە تدبیر باغلقدر. محیط وە شرائطنگ طلبنە کورە تطبیق ایتمەك، وضعیت ایلە حسابلاشماق بصیرتلی ایشچیلەرنگ عملیاتلارندا أڭ بویوك بر عملدر.

احوال روحیە وە وضعیتلەر ایلە حسابلاشیب یعنی خلق افکار عامەسی کوتەرە آلورلق بر حالغا قویوب وظیفەنی بجا قیلماق، هارمای، تالمای، قورقمای ایشنی آقزیب، پروغرامنی تولغوزماق هەر بر ایشچینگ، هەر بر منور یاکە متخصص‌نگ نصیبەسی ایمەسدر. بری معلوماتلی اما ایشچی ایمەس، بری معلوماتلی هەم ایشچی اما ثباتسز، یەنە بریسی معلوماتلی، ثباتلی ایشچی اما بیك آلیپتە، تەرناز؛ نە ایسە بزدە ایشلەیدورغان ایشچیلەر- نگ اخلاقلارینگ گوزەل بولوشی أڭ مهم شرطدر. ایشچیلەر توغروسندا بونچا آغیرلقنگ نیمە لازملغی بار دیدورغان کیمسەلەر بولسا باردر.

فقط بول جای شرقدر، یعنی شرقی تورکستاندر. دیمەك تورکستاندا عربستان یاخود تورکیە وە آفغان حیاتینی هیچ بر اوزگەرتمەسدەن اوز بویونچا قبول وە تطبیق قیلیش بر سادەلك بولور. بر قومنگ حیاتی‌دیمەك آنگ تورموشی، عرف وە عادتی، اخلاق وە طبیعتی دیمەکدر.

بزدە بعض بر منورلەریمز ثبات دیب هەر تورلو یاگلیشلارغا ایندەمەی کوز قسیب اوتە بیریشنی توشونگەندیك، بزنگ‌دە شرقی تورکستان حیا- تندەغی فکرلەریمز یاگلیش توشونولمەسون! مقصدیمز، شرقدە ایشلەمەك اوچون شرقلی بول دیمەکدر. یاوروپا حیاتی، تورموشی، اخلاقی، قیافتی شرقدە منفور بر تورموش بولغانلغی اوچون شرقی تورکستاندا اونی استعمال قیلیش ایلە نفرت کسب قیلماقدان باشقا بر فضیلت یوق. بزگە یاقا توزەتەدورغان، اوپا سورتوب پرداز قیلادورغان ایشچیلەرنگ کیرەگی یوقدور. شرقی تورکستاننگ تاش یاستوق، توپراق یورتقانیدان نفرت قیلمایدورغان دردلی ایشچیلەر، باتور دینچیلەر لازم. داخلدە وە خارجدە شونداق دردلی باتور تاموردashلاریمز آز ایمەسدر؛ شونداق تاموردashلارغا شرقی تورکستان قاپوسی هەر چاغ آچیقدر. تورکستان تورکستانلینگدر!

قاش توزەتەمەن دیب کوز اویەدورغان ذاتلارنگ بارلغیدان یوقلغی توزوك، تجربە شونی اوگرەتدی.

نە یێردە بولسا مهاجر دردلی تاموردash ایشچیلەرنگ تشریفینی شرقی تورکستان باشی ایلەکوزی ایلە بیکلەیدر. شرقی تورکستانغا خدمت قیلیشغا یورەگی اورماغان تاموردashنگ البتە ایمانی‌دا، وجدانی‌دا یوق. شرقی تورکستان اوچون خدمت قیلیشغا نە یێردە تاموردash بولسا اوخلاغان بولسا اویغانسون، اولتورغان بولسا قوپسون، قوپغان بولسا یورسون، یولدا بولسا اوچسون.

ایمان اسلام اوچون، تورکلك اوچون خدمت قیلیشنی تیلەسەڭ اولوغ تورکستانغا کیل!　　　　صوفیزادە. 14 شعبان (1. XII. 33)

شرقی تورکستان جمهوریتینگ یەگی ملی قاغاز آقچالاری

یەگی چیقغان ملی آقچا مناسبتی ایلە باش وکالتنگ رسمی بیلدیریشی

1352 نچی ییل 25 رجب (13. XI. 33)

دولتنگ تأميناتی وە سوداگرلەرنگ ایشلەرینی تسهیلات اوچون جناب رئیس جمهور خواجەم نیاز خاجیم حضرتلەرینگ اجازتی ایلە هەم رئیس جمهور حضرتلەرینگ صلاحیتدار وکلای کراملاری ایلە اهل الحل والعقد ناظرلار هیئتی‌نگ اتفاق وە توختاملاری ایلە بوتون شرقی تور- کستاندا اوتەتورغان برسرلق هەم بیش‌مثقاللق ملی اسلام آقچاسی‌چیقازیلدی.

اوشبو چیقازیلغان ملی آقچاغا بوتون پادشاهلق زمین وە عمارتلەر، دوکان وە سرایلارگەرەو، رهن قیلندی. اوشبو ملی آقچا حکومتنگ همە أدارەلەریدە زکات، ویرگی وە پوستەکبی تمام وارداتلارغا قبول قیلنادر. بوتون حکومت دائرەلەری وە بارچا یورتداشلار اوشپو یەگی آقچانی قبول قیلیرلار. معاملەلەردە احترام ایلە یورغوزورلار.

یەگی ملی آقچانگ سانی، مطبعە وە باشقا کەمچیلکلەری سببلی حاضرغاچا کوگولدەگیدیك چیقیب اولگورماغانلغی اوچون وقتنچا ختای آقچالاری‌دا استعمال قیلینب تورولور.

*

اعتذار: اوزیمزدان بولماغان بعضی سببلەرگە بناءً یەگی چیقغان ملی آقچانگ نمونەسینی درج ایتە بیلمەدیك.　　　　أدارە.

(«استقلال» سان1-2، 1352 نچی ییل. رمضان، کاشغار).

قانون اساسی(*)

1352 ییل، 16 نچی شعبان (3 .XII. 33)

شرقی تورکستان جمهوریتی گه باغیشلاب

«استقلال جمعیتی» نك علمی هیئتی طرفندان ایشله‌نیب تقدیم قیلنغان قانون اساسی

مقدمه

یورتداشلاریمزنك عمومی انتباهلاری برکه‌سنده‌ن شرقی تورکستاندا بویوك ملی انقلاب وجودگه چیقدی. بول انقلابنگ نتیجه‌سنده جناب رب‌العالمین مهربان حضرت حق سبحانه وه تعالی‌نگ لطف وه عنایت ربانیه‌سی ایله وه اولوغ داهیمز، آزادلق کوره‌ش میدانینگ قهرمانی رئیس جمهور خواجه‌م نیاز حاجیم حضرتله‌رینگ یولباشچیلغی ایله وه یورتداش باتور مجاهدله‌ریمزنگ همت، غیرت، حمیت دنیهٔ ملیه‌سی ایله هه‌م اوزون ییللاردانبه‌ری قارا استبداد وحشتلاریدان، تورلو درد المله‌ریگه چیدیه آلماغان ییرلی مظلوملارنگ کوکگه اورلاغان آه، زارلاری، ناله وه فغانلاریله جناب حقنگ درگاه کبیریه‌سیگه تمن تمن حمد وه شکرله‌ر بولغایکه، شرقی تورکستان جمهوریت اسلامیه‌سی ظهور قیلیب، 57 ییلدانبه‌ری امید قیلیب، خدایمزدان سوراب یورغان دینی، ملی اسلام حکومتی قورولدی.

اوشبو اولوغ هه‌م بویوك نعمت الهیه‌نگ قورولوشی مناسبتی برله‌ن نظام‌نامه توزولوب جمهوریت ایشله‌رینگ اوشبو نظام‌نامه قاعده‌لاریغاموافق اجرا قیلینیشی لازم تاپیلیب، شول توغرودان مرکز «استقلال جمعیتی»نك علمی هیئتی طرفیدان اوشبو نظام‌نامه توزولوب تقدیم قیلندی.

نظام‌نامه‌نگ قاعده‌لاری

§ 1 — شرقی تورکستان جمهوریتی شریعت اسلامیه‌نگ اساسیغا قورولوب باعث بخت‌وه سعادتمز بولغان وه قیامت کونیگه‌چه تبدیل وه تحریف تاپمایدورغان قانون الهی بولغوچی قرآن حکیمگ حکمی ایله عمل قیلنور.

§ 2 — شرقی تورکستان دولتی جمهوریت اوصولی برله‌ن قورولوب خلقنگ راحتده بولماغی وه دولتنگ بر قرار بولوب باشقالارنگ مزاحمتی وه منازعتندان ساقلانیش وه ملتنگ دینی، ملی، مدنی، اقتصادی ایشله‌رینگ یولغا قویولوشی وه شونگه اوخشاش ملتنگ طلبله‌رینی اوته‌مه‌ك اوچون نانکین حکومتی وه ملتله‌ر اتفاقی «جمعیت اقوام»غا مراجعت قیلیب، استقلالینی قولدا توتماق اوچون قولدان کیلگه‌ن قطعی چاره‌له‌رنی کوره‌در.

مرکز قورولوشی

§ 3 — دولت أداره‌سینگ مرکزنده (امیر المؤمنین) رئیس جمهور حضرتله‌ری اولتوروب حکومتنی شریعت اسلامیه‌نگ احکامیغا موافق أداره قیلور.

§ 4 — دولت، خلقچیلق، عامه‌چیلق، مشورت وه مصلحت اساسی ایله قورولوب، ملتنگ احتیاجلارینی تأمین قیلماق وه ملتنگ عرض، دادلارینی آگلاماق ملتنگ وکیلله‌ری برله‌ن بولور.

نظارتله‌رنگ قورولوشی

§ 5 — دولتنی أداره قیلماق اوچون مرکزده امیر المؤمنین حضرتله‌رینگ ریاستی آستندا ناظرلار هیئتی تشکیل ایتلیب، اوشبو هیئتنگ تیپه‌سنده صدر اعظم مقامنده باش وکیل تعیین بولور. باش وکیلنگ یانندا ایکی نفر معاونی بولور.

ناظرلار: 1 — دینیه، عدلیه، 2 — حربیه، 3 — مالیه، 4 — خارجیه، 5 — داخلیه، 6 — تجارت وه زراعت، 7 — معارف، 8 — اوقاف، 9 — صحیه، همه‌سی بولوب توقوز نظارتده‌ن عبارتدر.

(*) شرقی تورکستان استقلال جمعیتی‌نك فکر تارقاتوچیسی بولغان «استقلال» مجموعه‌سینك 1-2 سانندان.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

9 نظارت ایکی گه بولونور:

برنجی بولومی مل مدافعه هەم اقتصاد نظارتلەری بولوب

1 — حربیه، 2 — خارجیه، 3 — مالیه، 4 — تجارت۔صناعت۔زراعت نظارتلەرندەن عبارتدر، که اوشبو بولومنگ اوستنده باش وکیلنگ برنجی معاونی تورادر.

ایکنچی بولومی أداره هەم مدنی نظارتلەر بولوب

1 — داخلیه، 2 — دینیه۔عدلیه، 3 — معارف، 4 — اوقاف، 5 — حفظ صحت نظارتلەری کیریب، بو بولومگه باش وکیلنگ ایکنچی معاونی قارایدر.

§ 6 — رئیس جمهورنگ وظیفەلەری

ۥ. شرقی تورکستان جمهوریت اسلامیەسینگ رئیس جمهوری دین، ملت، وطننگ آسایشیغا، تینچلغی هەم ترقی وه تعالیسی اوچون رهبرلك قیلغوچی حکومتنگ بویوك آتاسی، عالی امیری هەم باش قوماندانیدر.

ۦ. رئیس جمهور حضرتلەری ملت مجلسی طرفندان دورت سنەلك سایلانادر. لکن بوکوندەکی رئیس جمهوریمز دین اسلامنگ، وطن وه ملتنگ آزادلیغی یولیدا قهرمانلق ایله کورەشیب استقلالنی آلغان جناب خواجەم نیاز حاجیم حضرتلەرینگ بوتون حیاتنده شرقی تورکستان جمهوریتینگ عمرلك دائمی رئیس جمهوری بولوشی جمیع ملت هەم عسکرنامندان قطعی قبول قیلنادر.

ت. دولتنگ تمام ایشلەرینی أداره قیلماق اوچون رئیس جمهور حضرتلەری صدر اعظم مقامنده باش وکیل تعیین قیلیب، ناظرلار هیئتینی تصدیق قیلادر.

ایضاح

ملت مجلسی ییغلغان زماندا باش وکیل وه ناظرلار رئیس جمهور طرفندان ملت مجلسینگ تصدیقیغا تقدیم قیلنادر.

ث. رئیس جمهور ناظرلار هیئتینگ توختاملارینی تصدیق قیلادر. تصدیق قیلنماغان تقدیرده یەگیدەن اول توختامنی کوروب چیقیشنی ناظرلار هئتیگه تکلیف اقیلادر.

رئیس جمهور ایله باش وکیل هەم ناظرلار هیئتی اورتاسندا نزاع چیقسا، باش وکیل استعفا قیلیر، هەم رئیس جمهور یەگی باش وکیل تعیین قیلیب، یەگی ناظرلار هیئتی تشکیل قیلنادر.

ج. رئیس جمهور خارجیه ناظرینگ حضورنده شرقی تورکستانغا تعیین قیلنغان خارجی دولتلەرنگ ایلچی، وکیل، هیئتلەرینی رسمی قبول وقتنده قبول قیلادر.

ح. رئیس جمهور، تمام عسکرلەرنگ عالی باش قوماندانی بولغانلغی اوچون، باش وکیل هەم حربیه ناظرینگ واسطەسی برلەن شرقی تورکستان اوردوسینی أداره قیلادر.

خ. شرقی تورکستان حکومت اسلامیەسی مصلحت وه مشورت اساسیغا قورولغانلغی اوچون، رئیس جمهور حضرتلەری، باش وکیل وه ناظرلار هیئتینگ اتفاقلاری حاصل بولغان توختاملاردا اکثریتنگ صواب رأیینی تأکید وه تصدیق قیلیر.

§ 7 — باش وکیلنگ وظیفەلەری

باش وکیل، بوتون ناظرلارنگ باشلغیدر.

شونگ اوچون هەر بر نظارتنگ ایشلەری برلەن مشغول بولوش حقیغا ایگەدر. باش وکیلگه، وکیللەر هیئتینگ رئیسی هەم دیلیر.

باش وکیل هفتەده برکون، فوق‌العاده احواللاردا هەم قیسیق، ضرور وقتلاردا ناظرلارنی ییغلیشغا قیچقیریر. بو ییغلیشلارغا هیئت نظار یاکه ناظرلار هیئتی دیلیر.

حکومتنگ بوتون ایشلەرینگ اساسی یوللاری شول ییغینلاردا مصلحت قیلینر، توختاملار قیلینر. بو توختاملارغا وکیللەر هیئتینگ توختامی دیب نام قویولور. بول توختاملار ملی مجلسلەرگه

سالیب ، کوپچیلکنگ رأیی ، موافقتی تاپیلسا ، اولوقیدا ناظرلار هیئتی‌نگ توختاملاری قانون بولور.

ملی مجلس موجود بولماسا توختاملار پادشاهغا کورگه‌زیلور.

پادشاه یا که حکمدار ناظرلار هیئتی‌نگ توختاملارینی موافق کورسه یه‌نه قانون بولور. وکیلله‌ر یا که ناظرلار هیئتی‌نگه توختاملاریغا نظامنامه هه‌م دییلیر.

§ 8 — ملی اداری بولوم

دینیه‌ـعدلیه نظارتینک وظیفه‌له‌ری

دولت ، شریعت اسلامیه‌نگ عالی اساسلاریغا قورولغان جهتدن دینیه‌ـعدلیه نظارتی تشکیل قیلینیر.

عدلیه ناظری شیخ‌الاسلام مقامنده بولور.

عدلیه‌نگ یانیدا دینیه بولومی بولوب بول بولومگه «باب الفتوی» نام بیریلیب ، بوندا مفتی تورادر.

عدلیه نظارتی متکامل مملکتله‌رده محکمه‌له‌ر ایله حکومت آراسندا بر رابطه‌در. چونکه متکامل مملکتله‌رده حاکمله‌ر معزول بولمیدر. باش مدعیٔ عمومی (یعنی عدلیه ناظری شیخ‌الاسلام)نگ هه‌م محکمهٔ عالیه (قاضی القضاة = قاضیلار باشلغی)نگ معقول کوروشی برله‌ن محکمه‌له‌رنگ رئیسله‌ری تعیین قیلینیر. محکمهٔ شرعیه‌له‌رنگ حاکمله‌رینی یعنی قاضیلارینی عدلیه نظارتی اوزی تعیین قیلیر، عدلیه نظارتی اوزینگ مفتشله‌ری واسطه‌سی برله‌ن ایشله‌رنگ عدالت یولندا یوروب توروشینی تأمین ایتشی لازمدر.

عدلیه نظارتی مملکتنك قانونلارینی احکام شرعیه‌غا تطبیق قیلیش اوچون نظارت ایتشگه مکلفدور.

صحی وه مدنی شرائطلارغا ایگه بولغوچی هه‌م محبوسله‌رنگ اخلاقلارینی توزاتیشغا خدمت قیلادورغان حبس خانه‌له‌رنی تأسیس قیلیش — عدلیه نظارتینگ وظیفه‌له‌رنده‌ندر.

§ 9 — حربیه نظارتینگ وظیفه‌له‌ری

حربیه نظارتینگ برنچی وظیفه‌سی مملکتنی خارجی دوشمانلاردان مدافعه قیلیشغا یارایدورغان اوردونی وجودغا کیلتریشدر.

بونگ اوچون أك اول حربیه مکتبی تأسیس قیلیر. حربیه مکتبی بلند تحصیل کورگه‌ن وه خارجده‌ن کیلتریلگه‌ن متخصصلار واسطه‌سی ایله آچیلیر. اوردو اوچون لازم بولادورغان لوازمات حربیه کارخانه‌له‌رینی قورادور. اجنبی دولتله‌رنگ عسکری حاضرلقلارینی وه نیتله‌رینی آڭلاماق اوچون عسکری ملحق‌لار تعیین قیلیر.

شرقی تورکستان اوچون حاضرغی أك مهم وظیفه خارجده‌ن بر هیئت اصلاحیهٔ عسکریه کیلترمه‌کدر. بو هیئت اصلاحیه پیاده ، سواری توپچی ، آغیر ماشینه‌لق طیاره‌چی ، تانقاچی ماشینه معلمله‌ری کبی متخصصلاردان عبارتدر. بولاردان بوله‌ك علاحده کیمیاوی وسائط ، تعرض وه مدافعه متخصصلاری وه اشیالارینی کیلتریشدر ، موجود قیلیشدر.

(دوامی کیله‌جه‌ك ساندا)

* * *

شرقی تورکستانده خبرله‌ری

«استقلال» مجموعه‌سینگ 1-2 ساننداغی «یورت خبرله‌ری» ستوننده‌ن توبه‌نده‌کی خبرله‌رنی کیلتره‌مز:

I — ملی ایجاد — یرلی هنرچیله‌ریمزده‌ن محمد آخوند طاهرزاده‌نگ ایشله‌ب چقازغان یاغاچ مطبعه‌سی ایشکه کیریشدی. مطبعه معارف نظارتینگ بناسنداذر. حاضرده مکتب درسلکله‌ری باسیش ایله مشغولدر. تورلو بویورتمه‌له‌ر قبول قیلیشغا تیار. مطبعه معارف نظارتنده‌ن اوزون مدت معطل تورغان. شولتوغرودا طاهرزاده «استقلال» جمعیتنه معلومات‌بیریب ، جمعیتده‌ن یارده‌م سوراغان ایدی. شول مناسبت برله‌ن جمعیت ، مطبعه‌نی اوزینگ قاراماغیدا یورغوزوشغا حاضرلق کورمه‌کده ایدی. آڭلاساق

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

معارف نظارتی مطبعەنی ایشکه کیر گیزیدر. بونگ اوچون ملی مطبعەنی «استقلال» جمعیتینگ قاراماغیغا آلیش مسئلەسی موقت توختاتیلدی.

II — ملی امانت غالادانی بانقاسی — شرقی تورکستان تجارت وه زراعت نظارتینگ یانیدا «ملت امانت غالادانی بانقاسی» آچیلدی. بانقاغا مدیر بولوب احمد آخوند مؤمن زاده تعینلاندی. کوپدەنبەرلی شونداغ ملی بانقاغا احتیاج بیك زور ایدی. خصوصاً سوداگرلەریمزنگ ایشلەرینی آسانلاشدیرماق اوچون ملی بانقانگ اهمیتی بویوکدور.

III — خصوصی علاقه یوقاتیلدی — خارجی دولتلەرنگ سودا وکیللەری برلەن موندان کیین هیچ بر سوداگر خصوصی علاقه قیلمیدر. موندان کیین بولغوسی سودا علاقەلاری حکومت آرقالی — تجارت وه زراعت نظارتی طرفندان بولادر. دیمەك سوداگرلەریمز بول خصوصدە تجارت نظارتیگه مراجعت قیلیرلار. اوز باشیچا علاقه قیلغان کیشی جوابگر بولور دیب ناظرلار هیئتی توختام قیلمشدر.

IV — عالی جنابلقلار — مرکز قوماندانی یوسف جان غازی حکومت طرفندان بیریلگەن آیلیغینگ یدیدەن بر بولەگینی آلیب، قالغانینی مجاهدلەر فائدەسیگه بیردی. مرکز قوماندانی معاونی سید قدرت‌الله خان افندی آیلیغینگ بیشدەن برینی آلیب، قالغان تورت بولەگینی مجاهدلەر فائدەسیگه تاپشوردی. خدای تعالی‌نگ یولندا کوچینی، عمرینی، جانینی، مالینی فدا قیلغوچی عالی همت، جوانمرد باتورلاریمز ایسەن بولسونلار.

شرقی تورکستان حدودندان تلغرام: «اسکی وه یەگی کاشغار ئەلیوزەکیچدی. بو یاز اورمچی مسئلەسی‌دە حل ایدیلەجەکدر.»

کاشغارنك استردادی — مارتنگ 22 وه 23 ندە چیققان بەرلین غازیتالارینگ «تاس»دان آلاراق باسدیقلاری خبرلەردە، کاشغارنگ بر نیچه چاقریملق اوزاقلغندا بولغان اوروشدا شرقی تورکستان حکومتی ملی عسکرلەرینك دونگەنلەرنی ییگیب، کاشغارغا کیرگەنلکلەری بیلدیریلدی. بو سوغوش نتیجەسندە ملی حکومت عسکرلەری میگدەن آرتق اسیر آلمش وه 12 دونگەن گنرالینی آسمشدر. بو اوروشدا هەر ایکی طرف هەم عصری قوراللار قوللانمشلار. شرقی تورکستان حکومتینگ ملی، عسکری کوچی اوچ آیروپلان برلەن دونگەنلەرنگ کاشغارداغی قورال آمباریغا بومبا تاشلاب اونی هواغا اوچورمشلار.

ساویت حکومتی خوف ایچندە — انگلیز «تایمس» غازیتاسینگ 6.IV.34 دە چیقان ساندا یازیلغانیغا کورە، ساویت حکومتی تورکستانغا ایچکی روسیەدان یەگی عسکری کوچلەر یوللاماقدادر. غازیتانگ یازدیقلارندان بولشەویکلەرنك بو حربی تدبیرلەرنی شرقی تورکستان ملی حرکتینگ قوتلەنه یاتقانیدان خوفلانیب کورمەکدە ایکەنلکلەری آپ آچیق آڭلاشیلماقدادر.

یاپونیانگ تکذیبی — تورك شهزادەلەرندەن عبدالکریم‌نگ یاپونیا حکومتی طرفندان شرقی تورکستانغا کوندەریلدیگی حقندە بولشەویکلەرنگ معلوم مقصد ایله تارقاتیب کیلدیکی خبرنگ یاپ یالغان ایکەنلگی یاپونیا خارجیه نظارتی طرفندان رسمی صورتدە بیلدیریلمه کدەدر.

.(4.IV.34. «تاك»)

* * *

ییلما یاجاغز، ییقاجاغز

سنەلەردەنبەری اسارت زنجیری آلتندا ایگلەیەن آنا یوردك سماسندە نورلو یاریلتیلار بەلیرمەگه باشلادی. شرقدان طوغان یەگی تورك جمهوریتینگ ایشیقلاری دنیانگ هەر طرفندان حیرتله، دقتله تماشا ایدیلیور. گوندەن گونه قوتلانان، داخلی أدارەسینی، عسکری وضعیتنی تنسیق ایدەن شرقی تورکستان جمهوریتی سیاسی فعالیته گچمیش، آفغانستانه بر هیئت گوندرمشدر. یاقیندا دیگر قومشو دولتلەرلەدە سیاسی مناسبات تأسیس ایتمەك مقصدیله هیئتلەر گوندەرەجەکدر.

دنیا، أسکیدەن کندی اوزرندە جهان ایمپراتورلقلاری قورمش اولان بویوك تورك ملتینگ آنا یورددە قالقیندیغینی، اوزون مدت گوزلەرینی اورتەن قارا پردەیی ییرتب آتدیغینی گورویور. بو وارلقدان، بو نورلو

گونه‌شده‌ن ئورکه‌ن، گوزله‌ری قاراران انسانلار، ملتله‌رده وار. بونلارك باشندا، روس چارلغی انقاضی اوستنه کابوس کبی چوکه‌ن، اونگ ظلم وه خونخوارلغینه رحمت اوقوتان، دنیانگ نفرت وه استکراهله باقدیغی بولشه‌ویك أداره‌سی گه‌لیر. بو چوروك وه کهنه هیولا ایر-کیچ ییقیلاجاقدر. تفسخ ایده‌ن بو ظلم وه استبداد أداره‌سینگ ناصل ییقیلاجاغینی وه بونی ییقماق ایچین هانگی مرکزله‌رده‌ن چالیشیلدیغینی دیگر بر مقاله‌مزده آچیقچا سویله‌یه‌جه‌گز.

قوممونیست أداره‌سی آلتندا ایگله‌یه‌ن معظم، قرق میلیونلق بر تورك کتله‌سی وار. آسیانگ مرکزنده بویوك بر وارلق تشکیل ایده‌ن قارداشلاریمزك بویوك قسمی مع‌الاسف روسلارك چیزمه‌له‌ری آلتندا ایگله‌یورلار.

به‌ن اونلارا حایقیریورم!...

بویوك وه جهانگیر نسلگ تمیز اولادلاری!... قورتولان قارداشلارك، حر یاشایان عرقداشلارك سه‌نگ اوچون دورمادان، یلمادان، اوسانمادان چالیشیورلار. سه‌ن وه سه‌نگ اوتوردیغگ آنا یورد، قورتولان تورك أولکه‌سینگ آیریلق قبول ایتمه‌ز بر باشیدر.

شرقدان دوغان گونه‌شگ آلاولاری سه‌نگ روحگدا قاینایان هیجانی پارلاتاجاق، بو آتش وه قدرت قوممونیست ظلمینگ، غدار أداره‌نگ ییدیگی ایلك مهلك ضربه اولاجاقدر. او زمان بویوك بر طراقه ایله ییقیلاجاق اولان بو ظالم أداره‌نگ یاپدیغی شناعتلارك، ییقدیغی اوجاقلارك، سوندوردیگی خانمانلارك گورولتوسی، بوغدوقلاری مظلوملارك آهی دنیایی سارساجاقدر.

کندی وارلغینی، کندی بویوك وه شانلی تاریخینی، کندی قدرت وه به‌نلگینی بیله‌ن بر ملت اسیر یاشایاماز. روسلارك ظلمی، تورکستانه نور؛ خونخارلقلاری حریت عشقی، ساچدیغی نفاق بویوك تورك کتله‌سینگ برله‌شمه‌سینی دوغوراجاقدر. داها دون، آنا یورد اوچون، بویوك مفکوره اوغروندا جان ویره‌ن عزیز شهیدله‌رك قان قوقوسی بزی وطن اوچون أولمه‌گه چاغریور. اونلارك سماءزده اوچوشان بویوك روحلاری بزله‌ری تورکستان اوچون ووروشماغا دعوت ایدیور.

عزیز شهیدله‌ر!...

سز أولمه‌دیگز، سز قلبمزده، به‌نلگیمزك أك علوی نقطه‌سنده یاشیورسگز. سزك حریت وه استقلال توخومی ساچان دماغلاریگزك وطن وه بویوك ایده‌آل ایچین قاپانان گوزله‌ریگزك ساچدیغی نور، آچدیغی قورتولوش یولی گونده‌ن گونه بویویور. سزده‌ن الهام آلان اولادلاریگز، مفکوره یولداشلاریگز، او نورلو یوللاردا دورمادان دیم دیك یورویه‌جه‌ك وه بو ظالم، مستبد أداره‌یی په‌ك یاقیندا کوکنده‌ن ییقاجاقدر.

ای بویوك عرقمگ قهرمان اولادلاری!...

آنا وطنگ بویوك بر پارچاسی اسیر یاشیور. سه‌نگ روحگدا قاینایان آتش، قلبگدان سیزان قان، اجدادیمزك یاتدیغی اوز یوردك حیات فیشقیران توپراقلارینی تمیزله‌سین وه ییقاسین. اوکسوز یورد هپمزی حسرتله به‌کله‌یور. اورایا، اورایا، آنا وطنه قوشماق أك مقدس بر وظیفه‌در. آلتایلاردا ووروشان، بوز قیرلاردا وطن اوچون جان ویره‌ن ییگیتله‌ر سه‌نی به‌کله‌یور. سبیریانگ بوزلو جهنمله‌رنده ایگله‌یه‌ن اسیر تورك سه‌نی چاغریور.

قانلاری قورومایان بویوك شهیدله‌رك روحی سگا حایقیریور. ساچی ییمه‌دك یتیمله‌رك، آغلایان آنالارك، اختیارلارك، علیلله‌رك أنینی، فریادی دینمه‌ك ایسته‌ر. اونلارك سولغون یوزینی نورلاندیرماق، گولدورمه‌ك وظیفه‌ك اولسون... اسیر دیاری حر یاشاتماق، استقلالنا، گوك بایراغنا قاووشدیرماق ایچین دیدین، اوغراش، أولدور، أول!...

اوسانمادان، دورمادان، ییقمادان بوتون قدرتگله ساواش!... آندگدا شو اولسون:

یلمایاجاغز، ییقاجاغز!

تورکستانلی یلماز

*

په‌ك محترم عیاض بیك!

توکیودا بر قانچا خولیغانلارنگ سزگه هجوم ایتکه‌نله‌رینی په‌ك تیره‌ن حیرت وه نفرتله ایشیتدك. سزنی تاتار توغانلاریمزنگ بویوك ادیبی،

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تورك-تاتار دنیامزدا صادق وه صمیمی جماعت وه سیاسی خادمله‌ردەن دیب بیلوچی وه سیوگوچیله‌ر ایله برلکده سزگه صمیمی نظریمزنی وه ناموس-سز خولیغانلارغا ایسه اڭ تیره‌ن نفرتمزنی بیلدیره‌مز.

عیاض بیك، ایسکی روسیه‌نڭ قارا ملعونلاری سزنڭ أدبی وه سیاسی حرکتله‌رکزنڭ خلق آراسندا روسیه حاکمیتیگه قارشی نه قادار آغیر تأثیر ایته تورغانینی کوب یاخشی بیلگه‌نله‌ریده‌ن سزنی خلقکز آرا-سیدا تینچ قویماسدان وولوغدا وه آرخانگه‌لکبی موزلو ساووق ولایتله‌رگه سورگون ایته‌ردیله‌ر. قارا ملعونلار اورنیغا کیلگه‌ن قیزیل ملعونلار سزنی آتا-آنا یورتکزنی ترك ایتشکه مجبور ایتدیله‌ر. بو مجبوری مهاجرتگه چیققانکزدانبه‌رلی سز هیچ تینمه‌سده‌ن «مستقل ایدیل-اورال» بایراغینی کوته‌ریب، تورك قومینڭ بو مهم قسمینی روسیه استیلاسندان قوتقاریب «بویوك تورکلك برلگی»گه کرگیزیش یولندا حرکت ایتب کیلمه‌کده‌سز؛ اوزاق‌شرق سیاحتکز هم شو مقصدغا ایریشمه‌ك حرکتینڭ طلبنده‌ن چیققان ایدی. لاکن سزنڭ بو حرکتکز توکیوداغی بر نیچه باشی بو-زوقلارغا یاقمادی. باشی بوزوقلقا «الهام» بیروچیله‌رنڭ کیمله‌رده‌ن عبارت ایکه‌نلگینی بیلمه‌ك اوچون «یاگا یاپون مخبری»نڭ 15 نچی سانندا باسیلغان بعضی مقاله‌لرگه کوز سالماق کفایه ایته‌در. آینقسا «خیالی قوتله‌ر» باشلقلی عبدالرشید مقاله‌سینی ایسله‌تمه‌کچیمز؛ عبدالرشیدنڭ ادعاسینچا روسیه قول آستنداغی بوتون تورکله‌ر «قوم، آدام توزانی» نده‌ن عبارت بولوب، بویوك ملی ایده‌آل صاحبی بولورلق درجه‌گه حائز ایمه‌سله‌ر. عبدالرشیدچه ایدیل-اورال بویلارندا دولت تورغوزارلق برده کیشی‌یوق؛ قریم ایسه یاش بالالار اویونچاغی، تورکستان اصلاقیملدای آلمایتورغان آغیر بر حسته...

«یاگا یاپون مخبری»نڭ بو مقاله‌سی خلقمزنڭ ملی روحینی، ملی به‌نلگینی توبه‌نله‌تیب، یوقا چیقارماقچی بولادر. عبدالرشید وه اونك «شاگردلاری» بونده‌ی یاراماس یولدا ایکه‌ن طبیعی سزنڭ ملی حرکت-کزگه قارشی بعضی «آویق باشلار»نی خولیغانلق «الهام‌لاماسدان» قالا آلمادی... بو باشی بوزوقلق، بو خولیغانلق سزنڭ وه یولداشلارکزنڭ توتدیغکز یول، آلدیغکز استقامتنڭ توغرو ایکه‌نینی تصدیق ایته‌در.

بز تورکله‌رنی پارلاق کیله‌جه‌ککه، بویوك تورك برلگی‌گه ایریشتره-جه‌ك یول — آیریم تورك أولکه‌له‌رنده ملی استقلال غایه‌سینڭ خلق روحندا، یوره‌گنده تیره‌ن یرله‌شمه‌سنده هه‌مده شول یولدان اصلا آیریلمای حرکت ایته بیلمه‌گیمزده‌در.

انصاف وه ساغلام فکرله باشلاب، یوروتوب کیلدیگکز ملی حرکتکز اوچون سزنی چین یوره‌کده‌ن آلقیشلاوچی

چوقای اوغلی مصطفی

نفرت بیلدیره‌درله‌ر. یاپونیانڭ تورلو شهرله‌رنده یاشاوچی ایدیل-اورال‌لی توغانلاریمزدان سوك زمانلار «یاش تورکستان» باشقارماسیغا اوزون مکتوبله‌ر کیلدی. بو مکتوبله‌رده محترم عیاض اسحاقی بیك افندیگه توکیودا روس وه بعضی تاتار باسقینچیلاری طرفدان کورسه‌تیلگه‌ن یاراماس وه سوك درجه قوپال معامله‌گه قارشی تیره‌ن نفره‌تله‌ر وه بونده‌ی یاراماسلقنی ایشله‌گه‌ن خائنله‌رگه قارشی شدتلی پروته‌ستله‌ر بیلدیریلمه‌کده‌در.

کابلده‌کی تورکستانلیلار تورموشندان

اکابلده‌ن باشقارمامزغا یوللانغان بر مکتوبده‌ن 9 تورکستانلینڭ «دار العلوم عربیه»گه وه 7 یاش تورکستانلینڭ حربیه مکتبیگه کیریتیلگه‌نلکله‌رینی اورگه‌ندك. بو تورکستانلیلارنی مدرسه وه حربی مکتبگه اورناشتریش اوچون تشبث وه یاردامدا بولغان یورتداشمزنی یوره‌کده‌ن آلقیشلایمز وه طلبه وطنداشلاریمزنڭدا موفقیتله‌رینی تیله‌یمز.

بویوکلی تاشکند

سوك استاتیستیك معلوماته کوره، تاشکند اهالیسی 543 میگه‌یتمشدر. بونڭ 81 میگی ایشچی ایمش. تاشکند کوچه‌له‌رینڭ اوزونلغی 1200 کیلومترو بولوب، بونڭ یالغز 200 کیلومتروسی تاش ایله ایشله‌نگه‌نمش.

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Steglitz
Druck: Sonnendruckerei G. m. b. H., Berlin-Charlottenburg 4
مسئول مدیری: دوقتور طاهر شاکر.

Yach Turkestan

Avril 1934 (Le jeune Turkestan) No. 53

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokaï-Oghly**

يوليمزغا توغرو كيلگەن بوتون يازولار اوچون مجموعەمزنىڭ بيتلەرى آچيقدر. باسيلماغان يازولار قايتاريلماس.

آبونە شرطلرى:

ييللغى 100 فرانسز فرانقى، آلتى آيلغى 60 فرانق، اوچ آيلغى 30 فرانق.

باشقارمادان (مكتوب اورنيغا)

I — امرتسار (عنبرسر)دە ياشاوچى كريم جان افندى طرفدان يوللانغان 20 روپيە (112 فرانق)؛ II — بومبايدا ياشاوچى سيد محمود، حاجى ميربابا وە حاجى عبدالمؤمن افنديلەرنىڭ برلكدە يوللاديقلارى يدى دوللار وە III — قوتقاداغى فتح‌الله بيك طرفدان كوندەريلگەن 100 فرانق يتيشدى. تشكرلەر ايتەمز.

قوربان بايرامى مناسبتيلە «ياش توركستان»غا هەر طرفدان تبريك مكتوبلەرى، قارتلارى كيلدى. بز محترم قوتلاوچيلاريمزنىڭ بارچاسيغا يورەكدەن تسكرلەريمزنى بيلديريب، كيلەجەك بايرامنى اير كين وە مستقل توركستاندا كيچيرمەگيمزنى اولوغ تاڭريدان تيلەب قالامز.

مجموعەمزگە تيىشلى هەر تورلو يوللانمالار اوچون آدرەس:

Moustapha Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France